

Makale Gönderim Tarihi: 13.10.2021 Makale Kabul Tarihi: 17.12.2021

Araştırma Makalesi

KUR'AN'DA HAVF VE RECA' KAVRAMLARINA SEMANTİK BİR YAKLAŞIM*

Sibel KAYA*

Öz

Bu makalede, Kur'an'ın sıklıkla atıfta bulunduğu *havf* (kaygı) ve *reca'* (ümit) kavramları incelenmiştir. Amacımız bu kavramların semantik bir analizini ortaya koymak ve ilâhî kitapta bu kavramların hangi anlam çerçevesine sahip olduğunu tespit etmektir. Kur'an bütünlüğünde *havf* terimi çoğunlukla kaygı/endişe anlamında geçmektedir. *Havf* teriminin *haşyet*, *ru'b*, *rahbe*, *rav'*, *işfak*, *feza*, *heybet*, *vecs*, *vecel*, *vikâye* kavramları ile ilişkili yönleri bulunmaktadır. Dini hususlarda yaşanan korkular süreklilik taşıdığına bu, kaygı durumunu ifade eder ki bunun bir mümin için faydalı tarafları söz konusudur. Nitekim sürekli bir zihin hali olarak kaygılar insanda, takvâ/sakinme, adalet, sıdk, vera/kaçınma, iffet gibi erdemleri ortaya çıkarmaktadır. Ancak Kur'ânî bakış açısı, insanın sürekli bir zihin hali olarak kaygı durumunun korku, hüzn ve darlık/*dayk* gibi duygulara dönüşmeden yaşanması gerektiği yönündedir. Kur'an'da sıkça ele alınan ümit/*reca'* kavramı ise edilgen bir ruh haline değil, insanın bilinçli ve birtakım gerekleri yerine getirdikten sonra anlam bulan, bir anlamda hak edilen bir duyguya işaret etmektedir. *Emel* ve *tama* kavramları Kur'an'da *reca'nın* ilişkili olduğu kavramlardır. Bu doğrultuda çalışmamız, *havf* ve *reca'* kavramlarının semantik analizini ortaya koymakta ve Kur'an'da bu kavramların hangi bağlamlarda ele alındığını incelemektedir.

Anahtar Kavramlar: Kelâm, Kur'an, *Havf*, *Reca'*, Kaygı, Korku, Ümit.

A SEMANTICAL APPROACH TO THE CONCEPTS OF KHAWF AND RECA' IN THE QUR'AN

* Bu makale, "Havf (Kaygı) ve Reca' (Ümit) Kavramlarının Semantik ve Teolojik Tahlili" (Ankara Üniversitesi SBE., Ankara 2012) Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

Atıf: Kaya, Sibel. "Kur'an'da Havf ve Reca' Kavramlarına Semantik Bir Yaklaşım". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26:2 (2021): 195-225.

* Dr., Ar. Gör., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı, sibelkaya@erciyes.edu.tr, orcid.org/0000-0003-1302-1655.

Abstract

In this article, the concepts of *khawf* (anxiety) and *reja'* (hope), which are frequently referred in the Qur'an, are examined. Our aim is to present a semantic analysis of these concepts and to determine which meaning frame these concepts have in the divine book. In the Qur'an, the term *khawf* is mostly referred to anxiety/worry. In the Holy Qur'an, the concept of *khawf* has certain aspects in association with the concepts of *khashyet*, *ru'b*, *rahbe*, *rav'*, *ishfaq*, *feza'*, *heybet*, *vecs*, *vecel* and *vikâye*. If fears is permanently experienced in religious matters, this is defined a state of anxiety, which could provide useful aspects for a believer. However, the Qur'anic point of view is that the state of anxiety, as a constant state of mind, should be experienced without turning into feelings such as fear, sadness and depression (*dayq*). The concept of *reja'*, which is frequently mentioned in the Qur'an, does not refer to a passive state of mind, but it signals to a well-deserved feeling that gains meaning after consciousness and fulfillment of certain requirements. In the Holy Qur'an, *emel* ve *tama'* are concepts associated with *reja'*. In this direction, our study reveals the semantic analysis of the concepts of *khawf* and *reja'* and examines the contexts in which these concepts are covered in the Qur'an.

Keywords: Kalâm, Qur'an, *Khawf*, *Reja'*, Anxiety, Fear, Hope.

Giriş

Yaratılışı itibarıyla insan ruhu hem kaygı hem ümit duyguları ile doludur. Bu duygular insanın gelişiminde ve kişilik kazanmasında oldukça etkilidir. Kendisini doğru algılama ve hayatını anlamlandırmaya yönelik bir çaba içinde bulunan insan, bu konuda başarıya ulaşabilmek için, üzerinde bu denli etkileri bulunan kaygılarını ve ümitlerini doğru tahlil etmelidir.

İlk olarak kaygı kavramını ele almak gerekirse kaygı psikolojide, nedeni belirsiz ve bilinmeyen korku olarak tanımlanmaktadır.¹ Olması beklenen şeyle ilgili bir tedirginlik olarak da ifade edilen kaygıda bir sonsuzluk ve nesnesizlik fikri mevcuttur. Bu noktada kaygı korkudan ayrılmaktadır. Kaygı kendisine yönelecek bir nesne bulunduğu anda korkuya dönüşmektedir. Korkuda gerçek bir tehlike söz konusudur.²

Kaygı, normal düzeyde her insanda bulunması gereken bir duygu olarak kabul edilmektedir. İçinde yaşadığımız hayat, karşımıza her an için pek çok tehlike çıkarabilmektedir. Bu nedenle en alt düzeyde de olsa yaşanan kaygı

¹ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2000), 437

² Sigmund Freud, *Endişe*, çev. Leyla Özcengiz, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 93; M. Nail Karakuşçu, *Genel Psikoloji ve Normal Davranışlar*, (Ankara: Çelik Yayınları, 1988), 163.

insanı daha temkinli ve kontrollü kılmaktadır. Ancak, aşırı düzeyde yaşanan kaygı insana zarar vermektedir. Bu kaygı, bir süre sonra yaşam kalitesini düşürmekte ve sağlık problemlerine dönüşmektedir.³ Diğer taraftan ümit, tüm kaygı unsurlarına rağmen insan benliğinde var olması gereken bir duygu olarak öne çıkmaktadır. Psikolojide yarının iyi olanaklar getireceği umudu yaşam gücü olarak kabul edilmektedir. Bu güç, zihin çalışmalarının devamını sağlamakta ve ortaya çıkacak olanaklardan faydalanma imkânı sunmaktadır.⁴

Korku, kaygı ve ümit insanın fitratında bulunan ve yaşamı üzerinde belirleyici etkileri bulunan duygulardır. Korku ve kaygılardan uzaklaşıp ümit içerisinde olmak İbn Hazm'ın (ö. 1064) ifadesiyle tüm insanlığın hesap gününe kadarki ortak gayesidir. Bu bakımdan bu kavramların Kur'an'da hangi anlamlarda kullanıldığı ve hangi bağlamlarda ele alındığı hususu özel bir öneme sahiptir. Bu çalışmada amacımız Kur'an'î birer kavram olan *havf* ve *reca*'yı semantik analiz yöntemini kullanarak tahlil etmek ve bu kavramların Kur'an'î bağlamlarını ortaya koymaktır.

Semantik yöntem, bir kavramın metin bütünlüğü içinde taşıdığı manaları ortaya çıkarmada ve doğru anlamı bulmada oldukça etkili bir metottur. Bu yöntemin ilk basamağı ele aldığı kavramların etimolojisini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda çalışmamızda öncelikle *havf* ve *reca*' kavramlarının etimolojisini belirleyeceğiz. Sonrasında, semantik yöntemin bir diğer basamağı olarak *havf* ve *reca*' kelimelerinin ilişkili olduğu diğer Kur'anî kelimeler üzerinde duracağız. Son aşamada ise elde ettiğimiz veriler doğrultusunda *havf* ve *reca*'nın Kur'an bütünlüğünde taşıdığı manaları ve teolojik bağlamları değerlendireceğiz.

Havf ve *reca*' kavramları üzerinde duran başka çalışmalar da mevcuttur.⁵ Bu çalışmalardan faydalanmakla birlikte çalışmamızda *havf* ve *reca*'nın detaylı kavramsal analizinin yanı sıra Kur'anî ve teolojik bağlamlarını da ortaya koymaya çalıştık. Bu çerçevede çalışmamız *havf* ve *reca*'nın Kur'an merkezli bir

³ Engin Geçtan, *İnsan Olmak*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999), 49-50; Karakuşçu, *Genel Psikoloji*, 164. Kur'an, aklın işlevsiz kılınarak içgüdülerin hâkim duruma getirilmesi halini *maraz* kelimesi ile ifade etmektedir. Bk. Bakara 2/10. Aşırı düzeyde yaşanan kaygılar da bir tür *maraz*/hastalık ortaya çıkarmaktadır.

⁴ Karakuşçu, *Genel Psikoloji*, 332.

⁵ Bu çalışmalardan bazıları için bkz. İsmail Hilmi Bilgi, *Kur'an'a Göre Korku*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi) 2000; Ali Galip Gezgün, "Eşanlamlılık Bağlamında Kur'an'da 'Korku' İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 16/1 (2003), 38-62; Kasapoğlu, Abdurrahman, "Hz. Mûsâ Kıssasında Korku Fenomeni," *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 1 (2008), 101-148.

incelemesini sunmaktadır. Bu kavramların Kur'an dışındaki farklı bağlamsal çerçeveleri ise çalışmamızın sınırlarını aşmaktadır.

Dini bir terim olarak yaptığı ibadetlerden gurura kapılmama, işlediği amellerin her an yok olma endişesi içinde olma, Allah'ın azabına uğrayacağını düşünme anlamlarına gelen *havf*, Kur'an'da farklı köklerden türeyen ve aynı anlama gelen diğer fiil ve isimlerle beraber 124 yerde kullanılmaktadır.⁶ Dünya hayatına özgü kaygı ve korkular bu kullanımların yarısına yakını oluşturur. Diğer kullanımlarda ise Allah'ın azabından, ahiret gününden, günah işlemekten duyulan kaygılar gibi din kaynaklı endişeler ifade edilmektedir.⁷ Burada dikkat edilmesi gereken husus Kur'an'da *havf* kavramının korkudan ziyade kaygı anlamına gelmesidir. Nitekim korku duygusu, gelecekte gerçekleşmesi ihtimal dâhilinde olan durumlar söz konusu olduğunda kaygı olarak ifade edilmektedir.⁸ Kur'an'da *havf* ve türevleri çoğunlukla bu bağlamda kullanılmıştır.

Reca' ise ummak, beklemek anlamında Kur'an-ı Kerim'de değişik fiil türevleriyle birlikte 28 yerde geçmektedir. Bu âyetlerde Allah'a kavuşmayı ümit edip buna göre hazırlık yapanlar övülmekte, Allah'a kavuşmayı ummayıp kötülükte devam edenler ise yerilmektedir.⁹ Kur'an bütünlüğünde ümit ve beklenti duygusunun kulların ihtiyarına giren bütün sebepleri hazırladıktan sonra ve geriye sadece kulların ihtiyarı dışında sebeplerin kaldığı durumlarda bir değer ifade edeceği vurgulanır.¹⁰ Dolayısıyla kullardan, ümit sahibi olmak için bir çaba içinde olması beklenir. Bu çaba gerçekleştikten sonra ümit edilene ulaşmak Allah'ın bir lütfudur. Hakiki bir ümidin, ölünceye kadar mağfiret sebeplerini tamamlamaya, imanın gereklerini yapıp, o yolda devama bir saik olduğu kabul edilir.¹¹

Havf ve *reca'nın* Kur'ânî bağlamlarının detaylarına geçmeden önce bu kavramların kelime anlamlarını ve bunlarla ilgili olan diğer Kur'ânî kavramları ele alacağız.

⁶ Muhammed Fuâd Abdülbâki, *el-Mucem'ul-Müfehres li Elfâz'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, (Kahire: Dâri'l-Kitabü'l- Mısır), "Havf", 246-248.

⁷ Mustafa Kara, "Havf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 16/529.

⁸ M. Nail Karakuşçu, *Genel Psikoloji ve Normal Davranışlar*, (Ankara: Çelik Yayınları, 1988), 163.

⁹ Süleyman Uludağ, "Reca", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 34/502.

¹⁰ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Ertuğrul Boynukalın, (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006), 6/77-78.

¹¹ İmam Gazali, *Zübdet'ül-İhya*, Zübdeyi yapan: Muhammed Cemaletdin el-Kasimî, çev. Ali Özek, İstanbul 1973, 525.

1. Havf ve Reca'nın Kelime Anlamı

Mastarları مخفة - خيفا - خيفة olan *havf* (خوف) kelimesi sözlükte, korku, kaygı, endişe ve tasa duymak gibi anlamlara gelmektedir.¹² Bir başka tanımlamada *havfa* "varsayılan veya şüphelenilen, ya da bilinen, hakkında bilgi sahibi olunan bir emareden hareketle nahoş, kötü, fena ya da iğrenç bir şeyin vuku bulacağını beklemek, ummak" anlamı verilmiştir.¹³ Kötü olan bir olayın gerçekleşeceği hissi, insandaki kaygı ve endişe duyguları ile ifade edilmektedir.¹⁴

Psikoloji biliminde, karşılaşılan tehlike görünen ve nesnel bir şeyse yaşanan duygu korku olarak ifade edilmektedir. Bu bakımdan korku, yaşantının bir tehlike ile karşılaştığının anlaşılması veya tehlike olasılığı halinde korunma içgüdüsünün yarattığı duygu ve tepkilerdir.¹⁵ Örneğin insan bir aslanla karşılaştığında ya da üzerine doğru yaklaşan bir tren gördüğünde korkar. Burada tehlike gerçekten vardır ve çaresizlik gerçeklik tarafından belirlenmiştir. Kaygı durumunda ise tehlike öznel ve gizlidir, çaresizlik kişinin kendi tutumlarıyla belirlenmiştir.¹⁶ Bu doğrultuda, kelime olarak hem korku hem de kaygı anlamlarına sahip olan *havf* terimini anlamlandırırken kullanıldığı bağlama göre hareket edilmesi daha isabetli olacaktır. Nitekim korku ve kaygı kavramları anlamsal olarak birbirinden ayırt edilmeyi gerektirmektedir.

Kaygıyı güven duygusunun karşıtı¹⁷ olarak kabul eden Fîruzâbâdî'ye (ö. 817/1415) göre kalp Allah'ın va'd ve va'id'inden haberdardır. Bu bilgi insanı sükûnet, gönül huzuru ve güven duygusundan uzaklaştırır.¹⁸ Çünkü insan

¹² Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevi Ezherî, *Mucemu tezhibi'l-lüga*, thk. Riyad Zeki Kasım, (Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 2001), 1/1123; Ebü'l- Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekerriyya İbn Fâris, *Mucemü makayisi'l- lüga*, thk. Abdüsselam M. Harun, (İran, Darü'l- Kütübî'l- İlmiyye, 1389), 2/230; İsmail b. Hammad Cevherî, *es- Sıhah: tacü'l- lugati ve sıhahî'l- Arabiyye*, (Mısır: Darü'l- Kütübî'l- Arabiyye, 1956), 4/1358-1359; Ebu Hilal el- Askerî, *el- Furuku'l- lügaviyye*, thk. Husamuddin el- Kudsi, (Beyrut : Darü'l-Kütübî'l- İlmiyye, 1981), 199-200.

¹³ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev. Yusuf Türker, (İstanbul: Pinar Yayınları, 2007), "Havf", 524.

¹⁴ Hüseyin Atay, *Arapça-Türkçe Lügat*, 2. Cilt, (Ankara: Atay Kardeşler Yayınevi, 1964), "Havf", 303; Şükrü Halûk Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2011), "Kaygı", 1482.

¹⁵ Karakuşçu, *Genel Psikoloji*, 163.

¹⁶ Karen Horney, *Çağımızın Nevrotik Kişiliği*, çev. Selma Koçak, (Ankara: Doruk Yayınları, 2003), 39

¹⁷ Havf'ın güvenin karşıtı olarak ifade edildiği âyetler için bk. Kasas 28/31, Kureyş 106/4.

¹⁸ Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb el-Fîruzâbâdî, *Besâir Zevî't-Temyîz fî Letaifî'l-Kitabî'l-Aziz*, tahk. Muhammed Ali en-Neccar, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye), II/577. Ayrıca bk. Ali Galip Gezgin, "Eşanlamlılık Bağlamında Kur'an'da 'Korku' İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme," *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 16/1 (2003), 42; M. Sait Kavşut, "İnsan: Teolojik Antropoloji," *Mâturîdî'nin Düşünce Dünyası*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011), 240.

kötülük yaptığı takdirde tüm işlerinin boşa çıkacağını bilir. Kaygı tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. İnsanın her an teyakkuzda olmasını, yapıp ettiklerini sorgulamasını, kendine çeki düzen vermesini sağlamaktadır.

*Havf*ın iki türlü olabileceği ifade edilmektedir. Birincisi, Allah'ı reddedenleri geleceğe ilişkin saran kaygıdır. Diğeri ise; Allah'a teslimiyet gösterenlerin, O'na karşı duydukları saygının yarattığı kaygıdır. Bu kaygı itaatsizlikte bulunma, Allah tarafından yasaklanan bir eylemi işleme, kötü bir varlığa dönüşme, Allah ile arasına mesafe girmesi ve ona yakın olamama kaygısıdır.¹⁹

Kur'an-ı Kerim'de *havf*ın anlam alanını incelediğimizde kaygı²⁰, korku²¹, ilim (bilgi)²², takva²³ ve azaltma²⁴ gibi anlamlara geldiğini görmekteyiz. Türkçe meallerde *havf* genellikle korku kelimesi ile ifade edilmektedir. Ancak Kur'an bütünlüğüne baktığımızda *havf*, çoğunlukla kıyametin, ahiret hayatının, Allah'ın gazabının anlatıldığı bölümlerde geçmektedir.²⁵ Bu nedenle *havf* 'ın gelecekte yaşanma olasılığı bulunan olaylarda kullanıldığında kaygı ve endişe kavramları ile ifade edilmesi etimolojik açıdan daha doğru olacaktır.²⁶ Nitekim bilinmeyen, yalnızlığın, ölümün ve ölüm ötesinin yarattığı korku sürekli bir zihin halini aldığında, bunun kaygı olarak anlamlandırılması daha doğru görülmektedir.²⁷ *Havf* kelimesi Kur'an bütünlüğünde ürperme, dehşete kapılma, ürkme anlamında

¹⁹ Kavşut, "Teolojik Antropoloji," 240. Müminlerin taşıdığı bu kaygı duygusu Kur'an bütünlüğünde *havf* ile ilişkili olan *hasyet* terimi ile de ifade edilmektedir.

²⁰ Örneğin bk. Hûd 11/103, En'am 6/48.

²¹ Örneğin bk. Âl-i İmran 3/173, Taha 20/67-68, Neml 27/10, Zümer 39/16.

²² Örneğin bk: Nisa: 4/3-35, Bakara: 2/182-229, Hûd: 11/26.

²³ Örneğin bk. Zümer 39/16, Âl-i İmran 3/175, Mâide 5/28.

²⁴ "Yahut da kendilerini azar azar eksilterek (*tehavvufin*) alivermesinden emin mi oldular?" Nahl 16/47. Râzî'ye göre bu ayette, Allah'ın azab etmede acele etmeyeceğini, onların en yakınlarına varana değin (etraflarına, yakın köy ve beldelerine kadar) noksanlaştıracağı vurgulanır. Fahrüddin Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye), 20/328.

²⁵ Örneğin bk. Mâide 5/28, En'am 6/15-48, Yunus 10/62, Hûd 11/84-103, İbrahim 14/14, Meryem 19/45, Ahkaf 46/13, Rahman 55/46.

²⁶ Ancak Kur'an'da *havf*ın korku anlamından geçtiği yerler de söz konusudur. Örneğin Âl-i İmran 3/173, Taha 20/67-68, Neml 27/10, Zümer 39/16 âyetlerinde *havf* gelecekteki bir tehlikeden dolayı ortaya çıkan bir duygu olarak değil de o an içinde bulunulan durumdan kaynaklanan bir duygu olarak geçmektedir. Bu nedenle Kur'an bütünlüğünde *havf*ı anlamlandırırken yaşanan duygunun hangi ana yönelik olduğunu doğru tespit etmek gerekmektedir. Kur'an'da *havf*, kaygı ve korku anlamı dışında ilim (bilmek) ve azaltma anlamında da kullanılmaktadır. Örneğin Bakara 2/182 ve Hûd 11/26'da *havf* bilmek anlamında geçerken, Nahl 16/47 de azaltmak (*tehavvufin*) anlamındadır.

²⁷ Kavşut, "Teolojik Antropoloji", 240.

bir korku türü olarak geçmemektedir. *Havf* ile kastedilen korku, "kalbin duymuş olduğu yıkıcı bir ıstırap şeklinde insanın içinde beliren, ruhu rahatsız eden, kişiyi devamlı teyakkuz halinde tutan, dış belirtilerine nispetle daha çok gönülde tesirini gösteren bir korku türüdür." Dünyevi korku ve kaygıları ve azap kaygısı, ahiret kaygısı, günah işleme endişesi gibi dini kaygıları ifade etmektedir.²⁸

Reca' ise, beklemek, ummak gibi anlamlara gelmektedir.²⁹ Uzun süreli emel de *reca'* ile ifade edilmektedir.³⁰ İsfahânî (ö. V./ XI. Yüzyılın ilk çeyreği) *reca'*yı, "içinde bir sevincin veya mutluluk sebebinin bulunacağı bir şeyin, bir olayın meydana gelmesini gerektiren bir zan" olarak tanımlanmaktadır. Bir belirtiden hareketle iyi, hoş bir şeyin olacağını beklemek, ummak da *reca'nın* anlamlarını arasındadır.³¹

Arapçada *ercüvan* ümidin sevindirişi, mutlu edişi gibi insanı sevindiren mutlu eden kırmızı renk anlamına gelmektedir. Bir başka ifadede *reca'nın* kullanımı, *erceti en-nâkatu*, "dişi devenin yavrulaması yaklaştı", şeklindedir. Burada kastedilen anlam ise, deve yavrulamasının yaklaşmasıyla birlikte sahibine, kendisiyle ilgili bir ümit (*rica'un*) verdi şeklindedir.³²

Havf ve *reca'nın* kelime anlamına dair verdiğimiz bu bilgilerden sonra Kur'an'da *havf* ve *reca* anlamında kullanılan kelimeler ve bunlar arasındaki ilişkiler meselesine geçebiliriz.

2. Kur'an'da *Havf* ve *Reca'* ile İlgili Kelimeler

2.1. Kur'an'da *Havf* ile İlgili Olarak Öne Çıkan Kelimeler

Havf kelimesinin Kur'anî anlam örgüsünü ortaya çıkarabilmek için *havfın* sözlük anlamı kadar ilişkili olduğu diğer kelimeler üzerinde de durmak gerekmektedir. Kur'an'da *havf* kelimesi ile ilişkili olduğunu tespit ettiğimiz başlıca kelimeler *haşyet*, *reabe*, *rahbe*, *rav'*, *şefeka*, *feze'*, *heybe*, *vecs*, *vecel* ve *vikayedir*. Şimdi bu kelimelerin anlamını ve Kur'an bütünlüğünde *havf* terimi ile ilişkili yönlerini inceleyeceğiz.

2.1.1. Haşyet: *Haşyet*, büyük saygı veya hürmetle karışık şekilde korkmak anlamına gelmektedir.³³ "على" harf-i ceri ile kullanıldığında;

²⁸ Gezgın, "Kur'an'da 'Korku' İfade Eden Kelimeler" 16/45. Bu anlamda geçtiği âyetler için bk. Nisa: 4/3-35, Bakara: 2/182-229, Hûd: 11/26.

²⁹ Cevherî, *es-Sıhah*, 2/2352-2353. Cevherî (ö. 400/1009) bu anlamların yanı sıra *reca'ya* kaygı anlamını da vermektedir. Ona göre Nûh Suresi 13. âyette geçen "la tercüne lillahi" ifadesi "Allah'ın büyüklüğünden kaygılanmıyor musunuz? (*havf*)" anlamına gelmektedir. Cevherî, *es-Sıhah*, 2/2352.

³⁰ Cevherî, *es-Sıhah*, 2/2352.

³¹ İsfahânî, "Haşyet", 605.

³² Cevherî, *es-Sıhah*, 2/2353; İsfahânî, "Haşyet", 606.

³³ İsfahânî, "Haşyet" 486.

kaygılanmak, tedirgin olmak ve kaygı anlamı taşımaktadır.³⁴ Ezherî'ye (ö. 370/980) göre *haşyet*, *havf* anlamına gelen bir kelimedir.³⁵ Ancak birbiriyle yakın anlamlı olan *haşyet* ve *havf* kelimeleri arasında anlam bakımından şu gibi farklılıklar bulunmaktadır: *Havf*, çirkinlik ve bu çirkinliği terk ile ilgili iken, *haşyet* kötülüğün bulunduğu yer ile ilgilidir. Örneğin; "*Üstlerinde Rabb'lerinin korkusunu duyarlar.*"³⁶ âyetinde tüm canlılar ve meleklerin Rabb'lerine verecekleri hesapta başarısız olma kaygısı ifade edilmektedir. Bir başka âyette "Rabb'lerine saygı gösterirler (*haşyet*) ve hesabın kötüsünden/kötülüğünden endişelenirler (*havf*)"³⁷ buyrulmaktadır.³⁸ Bu âyetlerde de işaret edildiği gibi *havf* Rabb'den, hesap vermekten, başına kötü bir şey gelmesinden vs. duyulan kaygıyı ifade ederken, *haşyet* saygı duyulan varlıktan çekinme, korkma anlamı taşır. Bu anlamda Allah Kur'an'da korkulan durumun, azabı ve va'idi ile ilişkili olduğunu ifade ederken *havf* kelimesini, doğrudan kendi zatından kaynaklanan bir durumda ise *haşyet* kelimesini kullanmıştır.³⁹ Bu ikinci anlamda olmak üzere "*Benden haşyet duyun.*"⁴⁰ demiştir.⁴¹

2.1.2. Ru'b: *Re'abe* fiilinin mastarı olan *ru'b*, *havf* (korku/kaygı) anlamına gelmektedir.⁴² Ezherî *ru'bu*, *havf* ile anlam ilişkisine sahip olan bir başka kelime olan *feza'* (korku) kelimesi ile ilişkilendirmiştir.⁴³ Bir başka tanımda *ru'b*, kalbin korkuyla dolmasından dolayı, herhangi bir harekete, işe kalkışamayacak ya da herhangi bir şeye cüret edemeyecek derecede, güçten kuvvetten kesilip kalması, yılması anlamındadır.⁴⁴ Kur'an'daki anlam alanına bakacak olursak *ru'b* kelimesi

³⁴ Fîrûzâbâdî, "Besâir Zevî't-Temyîz" 2/544-545; Muhammed b. Mükerrrem İbn-i Manzûr, *Lisan'ul-Arab*, thk. Ali Mühenna (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1994), 8/71. *Haşyet*, diğer türevleriyle birlikte Kur'an'da 48 yerde geçmektedir. Abdülbâkî, "Haşyet", 233-234. Farklı bir kökten türemiş olan *huşû* da *haşyetle* yakın anlamlı bir kelimedir. Buna göre *huşû*; korkmak, ürpermek ve alçalmak anlamlarında kullanılırken, *haşyet* saygıyla birlikte bulunan korkuyu ifade eder. İbn Manzûr, "Haşyet", 8/71.

³⁵ Ezherî, *Mucemu tezhibi'l-lüga*, 1/1036.

³⁶ Nahl 16/50.

³⁷ Râ'd 13/21.

³⁸ Askerî, *el-Furuku'l-lügaviyye*, 200.

³⁹ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Basellûm, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 6/331, 513.

⁴⁰ Bakara 2/150.

⁴¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 20/328.

⁴² Ezherî, *Mucemu tezhibi'l-lüga*, 2/1422.

⁴³ Ezherî, *Mucemu tezhibi'l-lüga*, 2/1422.

⁴⁴ *Tirâbetü*, çok ya da şiddetli derecede korkan kişi demektir. İsfahânî, "Ru'b", 623. Bu anlamda *havf* ile ilişkili bir kavramdır.

birçok âyette inkârcıların kalplerine kaygı düşmesi⁴⁵ ve dehşet veren bir durumdan dolayı kalbin korku ile dolması⁴⁶ anlamlarında yer almaktadır. *Ru'bun* korku ifade eden diğer kavramlardan en temel farkı, inkârcılara ve doğru yoldan uzaklaşan Ehl-i kitaba yönelik olan ve kalbe doğma anlamından ziyade doğrudan Allah'ın bu kimselere verdiği bir korkuyu ifade etmesidir.⁴⁷

2.1.3. Rahbe: *Rahbe, havf* anlamına gelen kelimelerden bir diğeridir.⁴⁸ "Sakinmayla, tedbirli ve ihtiyatlı olmayla ayrıca kargaşayla, kafa karışıklığıyla veya tedirginlikle karışık bir şekilde korkmak" şeklinde tanımlanmaktadır.⁴⁹ Kur'an'da 12 yerde geçmektedir.⁵⁰ Münafıkların anlatıldığı bölümlerde, onların, Allah'tan daha çok insanlardan bir kötülük geleceğine ilişkin kaygılandıkları belirtilerek içinde buldukları sahte durum ortaya konulmaktadır.⁵¹ Bu durum münafıkların sahte inanışlarının ortaya çıkmasından dehşet duyduklarını göstermektedir.

Rahbe, havf'ın uzaması ve sürekliliğini ifade eder. Bu anlamda *havfı* (kaygısı) devam ettiği için rahibe bu isim verilmiştir.⁵² *Havf*, bir zarar gerçekleşeceği şüphesi ile *rahbe* ise, bir şarta bağlı olarak gerçekleşeceği bilgisi ile birlikte bulunmaktadır. Söz konusu edilen şart gerçekleşmediğinde, *rahbe* de gerçekleşmemektedir.⁵³

Rahbe, sakinme ve ıstırapla birlikte duyulan korku olarak da ifade edilmektedir.⁵⁴ Korkunun bu türü sakinmayı da içerdiği için, yüce Allah bu kavramı şu şekilde kullanmıştır: "*Ey İsrailoğulları, size verdiğim nimetimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü tutun ki, ben de size verdiğim sözü tutayım ve sadece benden korkun!*"⁵⁵ Âyette Allah İsrailoğullarından sakinme duygusuna sahip olmalarını ve kendisinden bu şekilde korkmalarını istemektedir. Özellikle

⁴⁵ Âl-i İmran 3/151, Enfâl, 8/12, Ahzap, 33/26, Haşr, 59/20.

⁴⁶ Kehf, 18/18.

⁴⁷ Gezgin, "Kur'an'da 'Korku' İfade Eden Kelimeler", 51.

⁴⁸ Ezherî, *Mucemu tezhibi'l-lüga*, 2/1483.

⁴⁹ İsfahânî, "Rahbe", 642.

⁵⁰ Bakara 2/40, Mâide 5/82, A'râf 7/116-154, Enfâl 8/60, Tevbe 9/31-24, Nahl 16/51, Enbiyâ 21/90, Kasas 28/32, Hadîd 57/28, Haşr 59/13.

⁵¹ Haşr, 59/13.

⁵² İbn Manzûr, "Rahbe", 1/1237.

⁵³ Ebu Hilal el-Askerî, *Arap Dilinde ve Kur'an'da Farklar Sözlüğü* (el-Furûq fi'l-Lüğa), çev. Veysel Akdoğan, (İstanbul: İşaret Yayınları: 2009), "Rahbe", 358.

⁵⁴ İsfahânî, *İslâm'ın Ahlaki İlkeleri (ez-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'a)*, çev. Abdi Keskinsoy, (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2003), 316.

⁵⁵ Bakara, 2/40.

Allah'a verdikleri sözden geri dönmeleri sakınmaları gereken bir durum olarak onlara hatırlatılmaktadır.⁵⁶

2.1.4. Rav': Kalbe dokunma veya vurmaya ifade eder. Ayrıca, kalbin içine atılan, bırakılan veya düşürülen korkuyla ilgili de kullanılmıştır.⁵⁷ Bu kullanımın en güzel örneği Hûd suresi 74. âyette geçmektedir. Âyette Hz. İbrahim'in evine gelen melekleri tanıyamaması ve kalbinde oluşan kaygıdan bahsedilmektedir. Hz. İbrahim, kaygısı yatışınca meleklerle Lut kavmi hakkında konuşmaya başlamaktadır. Âyetten anlaşıldığına göre *rav'* sözcüğü kısa süreli, gelip geçici ve bir anda ortaya çıkan kaygıları ifade etmekte kullanılan bir kelimedir.⁵⁸ Kelime bu anlamda *havfın* korku anlamından ziyade kaygı anlamına daha yakındır.

2.1.5. İşfâk: Korku, korku ile karışık ihtimam, ilgi göstermek; acıkmak, endişelenmek anlamındadır.⁵⁹ Buradaki anlama baktığımızda şefkat gösteren kişinin karşısındakine sevgi ve endişe duygularıyla karışık bir yaklaşıma sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'an'da ş-f-k ve türevleri 10 yerde geçmektedir.⁶⁰ Allah *takvâ* sahiplerinden bahsederken onların Rablerine candan saygı gösterdiklerini ve kıyametin dehşetinden endişe duyduklarını ifade etmektedir.⁶¹ Âyette geçen "*min essâati müşfikûn*" ifadesi kelimenin endişe anlamını ortaya koymaktadır. Dünya hayatında akıbetlerinden endişe duyan müminler ise cennet nimetlerine kavuştuklarında Allah'ın merhameti ile sevinmektedir.⁶² Onlar yaşadığı bu kaygı nedeniyle Kur'an'da *müşfik* kelimesi ile nitelendirilmektedir.⁶³ Râzî (ö. 606/1210), *işfak'ı haşyet'in* en üst derecesi olarak görmekte ve müşfik kimsenin Allah'ın

⁵⁶ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Basellûm, (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 1/443.

⁵⁷ İsfahânî, "Rav", 654.

⁵⁸ Gezgîn, "Kur'an'da 'Korku' İfade Eden Kelimeler", 54; Ayrıca bkz. Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Ertuğrul Boynukalın, (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2002), 7/208.

⁵⁹ İbn Fâris, *Mucemü makayisi'l-lüga*, 3/197-198; Ezherî, *Mucemu tezhibi'l-lüga*, 2/1900; İsfahânî, "İşfak", 810; İbn Manzûr, "İşfak" 10/180.

⁶⁰ Âyetlerin geçtiği yerler için bk. Kehf 18/49, Enbiyâ 21/28-49, Mü'minûn, 23/57, Ahzap 33/72, Şurâ 42/18-22, Tûr 52/26, Mücâdile 58/13, Meâric 70/27.

⁶¹ Enbiyâ, 21/49.

⁶² Tûr, 52/26. *Müşfik* kelimesi ile bir başka âyette, zalimlerin yaptıkları kötülükler nedeniyle öteki dünyada karşılaşacakları muameleden duydukları endişeden bahsedilirken karşılaşmaktayız. Âyet zalimlerin endişelendikleri bu şeyin mutlaka başlarına geleceğini de bildirmektedir. Şûra, 42/22. Burada kelime *havfın* endişe anlamını taşımaktadır. Zalimler yaptıklarının yanlarına kâr kalmayacağını bilmelerine rağmen zalimliklerine devam etmekte ve acı bir sona doğru ilerlemektedirler.

⁶³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-ehli's-Sünne*, 9/404.

azabından çok korkacağı ve bu nedenle günahlardan olabildiğince sakınacağını belirtmektedir.⁶⁴

2.1.7. Feza': Bir şeyden korkmak veya korkuyu gidermek anlamına gelmektedir. Kur'an'da 6 yerde geçmektedir.⁶⁵ Bir gece baskını ya da şiddetli bir ses vs. esnasında aniden bastıran korku ve ya her an gelebilecek bir çirkinlik sebebi ile kalbin endişe duyması da *feza'* kelimesi ile ifade edilmektedir.⁶⁶ Örneğin, kıyametin ortaya çıkardığı, kâfirleri dehşete düşüren korku, Kur'an'da *feza'* olarak ifade edilmektedir ve en büyük korku (*feze'u'l-ekber*) olarak geçmektedir: "*Sûr'a üfürüldüğü gün, Allah'ın diledikleri müstesna, göklerde ve yerde bulunanlar hep dehşete kapılır (fefezia'). Hepsi boyunları bükük olarak O'na gelirler.*"⁶⁷ İnsanların büyük bir korku ile adeta büzülme, dürülme ve ürkme halini⁶⁸ yaşadıkları bu anda sadece müminler korkudan ve endişeden uzaktırlar. Onları bu en büyük korku üzmez, melekler onları: "Size söz verilen gün işte bugündür," diye karşılarlar."⁶⁹ Müminler böylece korkudan uzak bir şekilde kendilerine vaad edilen gün ile müjdelenirler.⁷⁰

Sonuç olarak *feza'*, Kur'an'da geçen diğer korku kelimelerinden farklı olarak insanı paniğe sevk eden, dehşete düşürerek, ürküp kaçmasına yol açan bir korkudur.⁷¹ Beklenmedik bir anda ve aniden ortaya çıkması da bu korkunun şiddetini artırmaktadır.

2.1.8. Heybet: *Heybet* kelimesi sözlükte korku ile saygı duygularını birden uyandıran hal veya gösteriş anlamına gelmektedir.⁷² *Heybet* dünyevi meseleler ve işler dikkate alındığında yerilen, uhrevi meseleler dikkate alındığında ise övülen bir haldir.⁷³

⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 16/437.

⁶⁵ Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Zekeriya İbn Faris, *Mu'cemu'l-Mekayısı'l-Lüga*, tahk. Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn, (Beyrut, 1991), "Feza", 4/501. Örneğin *feza'*, "عن" harf-i ceri ile kullanıldığı "*Hattâ izâ füzzia an kulûbihim*" Sebe, 34/23 âyetindeki gibi durumlarda ise, var olan korkunun giderilmesi ifade edilmektedir.

⁶⁶ Askerî, "Feza", 359

⁶⁷ Neml, 27/87-89.

⁶⁸ İsfahânî, "Feza", 1138.

⁶⁹ Enbiyâ, 21/103.

⁷⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-ehli's-Sünne*, 7/351.

⁷¹ Gezgin, "Kur'an'da 'Korku' İfade Eden Kelimeler", 51.

⁷² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Ankara: Aydın Kitabevi, 19. Basım, 2002), "Heybet", 360.

⁷³ İsfahânî, *İslâm'ın Ahlaki İlkeleri*, 316.

Örneğin, Kur'an'da müminlerin ancak Allah'ın adı anıldığında kalpleri kaygı ile ürperen kimseler oldukları belirtilmektedir.⁷⁴ Bir başka ayette Allah yalnızca kendisinden sakınılmasını istemektedir.⁷⁵ Buradaki ifadeler yaratılan bütün varlıklardan üstün olan, her şeye gücü yeten Allah'ın heybetinin diğer tüm varlıklardan farklı olduğunu, asıl saygı duyulması gerekenin ve azabından kaygı duyulması gerekenin de Allah olduğunu bize ifade etmektedir.⁷⁶

2.1.9. Vecs: "Bir kimsenin aklına, kalbine; gelecekte olması vaat edilen bir şeyin işitilmesinden veya o şeyin sesinden, gizli bir sestene ya da bir başka sebepten dolayı korku, kaygı, endişe gibi bir şey doğmak, o şeyden ürkmek, önceden sezmek, bu önsezi nedeniyle tedirgin olmak, yadırgamak" gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁷ *Vecs*'in fiil formu olan *evcese* (اوچس) Kur'an'da 3 yerde geçmektedir.⁷⁸ Bu yerlerde *vecs*, Hz. İbrahim'in, Hz. Lut'un ve Hz. Mûsâ'nın kalbine düşen korku ve kaygı düşmesi anlamında geçmektedir. Peygamberlerin kaygısı başlığı altında *vecs'in* bu kullanımlarını detaylı olarak inceleyeceğiz.

2.1.10. Vecl: Korku, yürekte bir korku hissetmek, insanın içini korku ve ürperti kaplaması anlamlarına gelmektedir.⁷⁹ Bu kavram *havf*'in kaygı anlamına oldukça yakındır. Zira insanın başına gelebilecekler konusunda yaşadığı olumsuz duygular; yürekteki huzursuzluk, kaygı ve ürperme ile ortaya çıkmaktadır. *Vecl*, *havf* anlamında Kur'an'da 5 yerde geçmektedir.⁸⁰

Örneğin, "Rablerine dönecekleri için verdiklerini kalpleri ürpererek verenler."⁸¹ âyetinde, kalp ürpermesi olarak ifade edilen *vecl* kelimesi, insanların yaptıkları yardımların Allah tarafından kabul edilip edilmeyeceği kaygısını yansıtmaktadır. Rabbe dönecek olmanın bilinmesi ise bu kaygının diğer bir sebebidir.⁸² Allah'ın huzuruna yapılan iyilikler kabul edilmiş olarak mı dönecektir, yoksa tüm yapılanlar boşa mı çıkacaktır? Bu belirsizlik nedeniyle insan kalp ürpertisiyle beliren kaygıyı taşımaktadır. Bu nedenle *vecl*, görünür bir

⁷⁴ Enfâl 8/2.

⁷⁵ Bakara 2/40.

⁷⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-ehli's-Sünne*, 1/443.

⁷⁷ İbn Manzûr, "Vecs", VI/253; Fîrûzâbâdî, "Besâir Zevî't-Temyîz", 2/125; İsfahânî, "Vecs", 1539. Ayrıca bk. Gezgîn, "Kur'an'da 'Korku' İfade Eden Kelimeler", 53.

⁷⁸ Zariyat 51/28, Hûd 11/70, Tâhâ 20/67.

⁷⁹ Ezherî, *Mucemu tezhibi'l-lüga*, 4/3841; İsfahânî, "Vecs" 1539; İbn Manzûr, "Vecs", 11/722.

⁸⁰ Bu anlamda geçtiği âyetler için bk. Enfâl 8/2, Hicr 15/52-53, Hacc 22/35, Mü'minun 23/60.

⁸¹ Müminun, 23/60.

⁸² Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Vanlıoğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006), 10/40

emaresi olmadığı halde, yalnızca içteki hatırlamadan kaynaklanan bir korku, bir ürperti halidir.⁸³

Gerçek müminler, Allah'ın adı her anıldığında bahsedilen kalp ürpermesini yaşamaktadır. Onlar infakta bulunan, namaz kılan, başlarına gelene sabreden kullardır.⁸⁴ Kur'an, yaptığı her işte Allah'ı hatırlayıp kalpleri ürperti ile dolan, yanlış işler yapmaktan endişe eden gerçek müminlerin yanında bir de kendilerince Allah'ı kandırmaya çalışan ve gösterişe dalan münafıklardan bahsetmektedir. Onlar ise, geçekte Allah'a ve resulüne inanmamaktadır; ibadetleri üşenerek yapmakta ve yardımlaşmayı istememektedirler.⁸⁵ Mâtürîdî, Kur'an'da, müminlerin ümit ile birlikte içlerinde kalp ürperti ve kaygı taşımalarından bahsedilmesinin, onları münafıklardan ayırma maksadı taşıdığını düşünmektedir. Ona göre müminlerin bu tutumu ihlaslarının bir yansımasıdır.⁸⁶

2.1.11. Vikâye: Sakınma anlamına gelen *vikâye* kelimesinden türemiş olan *takvâ havf* ile ilgili önemli kelimelerden biridir. *Takvâ*, nefsi kendisinden korkulan-endişe edilen şeyden koruma içine almak anlamına gelmektedir.⁸⁷ Peygamberliğin ilk dönemlerinde inen Kur'an âyetlerinde, ahiret hayatıyla ilgili oldukça etkileyici tasvirler görülmektedir. *Takvâ* kavramı da bu tasvirlerin kıyamet saatinin dehşetinin anlatıldığı bölümlerinde, *havf* ve türevleriyle oldukça yakın bir anlam ilişkisine sahiptir.⁸⁸ Örneğin; "*Ey insanlar, rabbinizden sakının (ittekû), çünkü kıyamet saatinin sarsıntısı büyük bir şeydir.*"⁸⁹, âyetinde kıyamet saatinin sarsıntısı çok büyük bir şey olarak ifade edilmektedir.⁹⁰ İnsanların o anın dehşetinden dolayı yaşayacakları kaygılar Rab'den sakınmakla, O'nun emir ve yasaklarına uygun davranmakla ortadan kalkacaktır.⁹¹

⁸³ İsfahânî, *İslâm'ın Ahlak İlkeleri*, 316. Bu kelimeyi diğer korku anlamına gelen kelimelerle aynı kategoride değerlendirmemek lazımdır. Çünkü bu kelime daha çok saygı, sevgi ve hürmetten kaynaklanan bir ürperti vardır. Gezgin, "Kur'an'da 'Korku' İfade Eden Kelimeler", 53.

⁸⁴ Enfâl, 8/2, Hac, 22/35, Mü'minun, 23/60.

⁸⁵ Nisa, 4/142, Tevbe, 9/54; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-ehli's-Sünne*, 3/394.

⁸⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 6/170.

⁸⁷ İsfahânî, "Vikâye", 1584.

⁸⁸ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz (Ankara: Pınar Yayıncılık, 2012), 209, 305. Kur'an'da *havf*'in *takva* anlamını ifade ettiği âyetlerden bazıları ise şunlardır: "...Eğer mümin iseniz benden sakının (*hâfûnî*)" Âl-i İmran 3/175 ve Mâide 5/28. Izutsu âyetlerde geçen *havf* kelimesinin *takvanın* eş anlamlısı olduğunu belirtmektedir. Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, 305.

⁸⁹ Hac, 22/1.

⁹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-ehli's-Sünne*, 7/387.

⁹¹ Kaygı sakınmayı beraberinde getiren bir duygudur. Sakınma ise arka planında var olan bir kaygı barındırır. Cehennem ateşine atfen, Allah kullarını bununla kaygılandırmakta (*yuhavvifu*) ve benden

Kur'an'da, müminler sakınanlar olarak ön plana çıkmaktadır.⁹² Sakınma duygusu özünde kaygı ve korku duygularını barındırmaktadır. Sonucundan kaygı duyduğumuz şeyleri yapmaktan sakınırsınız. İsfahânî bu durumu bir ilke olarak ele alır ve bir şey neyi gerektiriyorsa gerektirdiği şey ile anılması mümkündür, der.⁹³ Bu doğrultuda, *havf* ve *takvâ* kavramları aralarındaki anlam farklılıklarına rağmen birbiriyle ilişkili kavramlardır.

Gazali'ye göre *takvâ*, insan için öyle önemli bir özelliktir ki, ona sahip olan kimse güzel ahlakın tümünü toplamış ve çirkin ahlaktan uzaklaşmış demektir.⁹⁴ Bu anlamda sakınma duygusu *havf*'in ortaya çıkardığı duyguların en önemlilerinden biridir.

Kur'an'da *takvâ* sahiplerinden bahsederken *haşyet* ve *şefkat* kavramlarına da değinilmektedir. Onların Rablerine karşı düşüncelerinde bile *haşyet* içinde oldukları (*yahşevne*) ve kıyamet saatinde içlerinin titremekte (*müşfikûne*) olduğu ifade edilmektedir.⁹⁵ Bir başka âyette de "Kim Allah'tan sakınır (*itteka*) ve kendini düzeltirse onların kaygı (*havf*) içinde olmayacakları" buyrulmaktadır.⁹⁶

Aynı şekilde, "Allah'a kaygı ve ümit içerisinde dua edin." buyrulmaktadır.⁹⁷ Allah'ın Kur'an'da övdüğü/teşvik ettiği kaygı *takvâ* sahiplerinin kaygısıdır. Bu kaygı insanı Allah'ın rahmetinden ümitsizliğe düşürmediği gibi günah ve kötülöklere dalmasını da engeller.⁹⁸ Bu anlamda *havf* teriminin *takvâ* anlamını içerdiğini görmekteyiz. Râzî bu âyeti, kusur ve hataya düşme endişesi içinde dua edin, şeklinde yorumlamaktadır.⁹⁹ Bu şekilde *havf*'i *takvâ* anlamına yakınlaştırmaktadır. Çünkü kusur ve hataya düşme endişesi içinde hareket etmek, sakınmak ve kendini bunlardan korumak anlamına gelmektedir. *Takvâ* da tam olarak bu anlama gelmektedir.

(azabımdan) sakının (*ittekû*) buyurmaktadır. Zümer 39/16. Burada kaygı ve sakınma duygularının birbirlerine yakınlığı anlaşılmaktadır.

⁹² İlgili ayetlerden bazıları için bkz. Bakara 2/212, Mâide 5/57, Râ'd 2/212.

⁹³ İsfahânî, "Vikâye", 1584.

⁹⁴ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *Mizan'ul-ahlak (Ahlak Ölçüleri)*, çev: Ahmet Arslantürkoglu (İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1974), 247.

⁹⁵ Enbiyâ, 21/49.

⁹⁶ Â'raf, 7/35.

⁹⁷ A'raf 7/56.

⁹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 10/ 447; Fikret Karaman-Mehmet Canbulat, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), "Vikâye" 242; Emine Taşçı Yıldırım, *İslâm Felsefesinde İnâyet: İbn Sînâ Örneği*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2020), 394-395.

⁹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 10/ 447-448.

Buraya kadar açıklamış olduğumuz ve *havf* ile olan ilişkileri üzerinde durduğumuz; *haşyet, reabe, rahbe, rav', şefeka, feze', heyebe, vecs, vecel ve vikâye* kavramları bize *havf*'in anlamca geniş bir içeriğe sahip olduğunu ve pek çok yönü bulunduğunu göstermektedir. Bu nedenle Kur'an'da geçen *havf* kelimelerini yalnızca korku anlamında değil, onunla ilişkili olan bu kavramlar da göz önünde bulundurarak tespit etmek daha doğru olacaktır.

2.2. Kur'an'da *Reca'* İle İlgili Öne Çıkan Kelimeler

Kur'an'da *reca'* kelimesinin *emel ve tama'* kelimeleri ile ilişkili yönleri söz konusudur. Şimdi sırasıyla bu kelimelerin anlamlarını ve Kur'an bütünlüğünde *reca'* terimi ile ilişkili yönlerini inceleyeceğiz.

2.2.1. Emel: *Emel* kelimesinin aslı, uzun çöl, anlamına gelen *emîl* (أميل)'dir.¹⁰⁰ *Emel*, sürekli *reca'* anlamına da gelmektedir.¹⁰¹ Kur'an'da Allah, peygamberden kâfirleri boş ümitleri (الأمم) içinde bırakmasını istemektedir.¹⁰² Mal ve evlatları ile övünen müşriklerin ise geçici bir avuntuya sahip oldukları vurgulanmaktadır.¹⁰³ Allah dünyanın çok çabuk sona ereceğini, sonlu olduğunu bildirmektedir. Bundan dolayı sonlu olana itimat etmek yerine iyi ameller işlemek her şeyden hayırlıdır. *Emel* yönünden de daha hayırlıdır.¹⁰⁴ Kişinin kendisi için ümidi en başta iyi ameller işlemek olmalıdır. *Emel* kavramının buradaki kullanımları *reca'* ile eş anlamlıdır.

2.2.3. Tama': *Tama'* (طمع), Türkçede bir şeyi çok istemek ve açgözlülük anlamlarında kullanılan bir kelimedir.¹⁰⁵ Arapçada *tama'*, kalpte bir şeyin şiddetli bir şekilde ümit edilmesi (*reca'*) olarak ifade edilmektedir.¹⁰⁶ *Tama'*, bu anlamları ile *reca'* terimi ile yakından ilişkilidir. Her iki terimde de gerçekleşmesi istenen şey konusunda bir beklenti mevcuttur. Kur'an'da 12 yerde geçmektedir. Örneğin, "...Şimdi bunların, size hemen inanacaklarını mı ümit ediyorsunuz?"¹⁰⁷ ve "...Rabbimizin hatalarımızı bağışlayacağını umut ediyoruz."¹⁰⁸ âyetlerinde bu kavram *reca'* anlamındadır. "O'na kaygıyla ve rahmetini umarak dua edin."¹⁰⁹

¹⁰⁰ Bu nedenle, bir konuda uzun uzun ve sürekli düşünen biri için *teemmele* (تَمَّ تَمَّ /uzun uzun düşündü) denilmektedir. Askerî, "Emel", 363.

¹⁰¹ Askerî, "Emel", 363; Cevherî, *es-Sıhah*, 2/2352; İbn Fâris, *Mu'cemu'l-Mekayıs'l-Lüga*, 1/140.

¹⁰² Hicr 15/3.

¹⁰³ Kehf 18/46.

¹⁰⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 15/190-191.

¹⁰⁵ Akalın vd., "Tama'", 2256

¹⁰⁶ İbn Fâris, *Mu'cemu'l-Mekayıs'l-Lüga*, 1/140.

¹⁰⁷ Bakara 2/75.

¹⁰⁸ Şuarâ 26/51

¹⁰⁹ Âraf 7/56

âyetinde ise *havf* ve *tama'* kavramları art arda kullanılmıştır. Buradan hareketle *tama'* ve *reca'* ifadelerinin birbiri yerine kullanıldığını söyleyebiliriz.¹¹⁰ Ancak *tama'* kişinin herhangi bir sebebe dayanmaksızın beklentisini ifade ederken, *reca'*da umudu teşvik eden bir sebep bulunmaktadır. Dolayısıyla o, umut edilen şeyin gerçekleşmesi için bazı şartları yerine getirmeyi gerekli kılmaktadır. Örneğin Allah'ın rızasını kazanma ümidi, onun isteklerini yerine getirmekle ortaya çıkmaktadır. *Tama'*nın ise kişinin kendi hevasından kaynaklandığı ifade edilmiş ve *tama'* sahibi kimseler hoş görülmemiştir.¹¹¹

3. Kur'an'da *Havf* ve *Reca'* Kavramlarının Bağlamları

Kur'an'da *havf* ve *reca'* kelimelerinin öne çıkan bağlamlarını şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

3.1. Peygamberlerin Kaygıları

Kur'an'da Allah kıssalar yoluyla peygamberlerin tecrübelerini insanlara aktarmakta ve bunlar yoluyla insanların eğitilmelerini amaçlamaktadır. Kur'an'da bu şekilde insanların eğitilen yönlerinden birisi de kaygı ve korku heyecanlarıdır.¹¹² Nitekim Allah'ın insanlar arasından seçtiği peygamberler vahiy almaları dışında, diğer insanlarla ortak fitrî özelliklere sahiptir. Herhangi bir insandan çok daha fazla sorumluluk sahibi olan peygamberlerin kaygıları ve bunlarla başa çıkma yöntemleri bu açıdan oldukça önemlidir.

Neredeyse bütün kıssalarda peygamberlerin yaşadığı kaygı örneklerine rastlamaktayız. Başlı başına vahiy alma anı bile büyük kaygı ve korku durumlarını ortaya çıkarmaktadır.¹¹³ Bunun dışında Hz. Mûsâ, Hz. İbrahim ve Hz. Yakup'un kıssaları kaygı ve korku heyecanlarının en dikkat çekici örneklerini sunmaktadır. Özellikle Hz. Mûsâ'nın kıssası, onun yaşamının adeta kaygı ve korku duyguları ile şekillendiğini göstermektedir. Onun yaşadığı ilk kaygı tecrübesi bir insanın ölümüne neden olması dolayısıyla. Bu olaydan ötürü içine düştüğü büyük kaygı nedeniyle o, yaşadığı şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Bu olayda Hz.

¹¹⁰ Diğer âyetler için bk. Abdülbâkî, "Tama'", 428.

¹¹¹ İsfahânî, "Tama'" 931.

¹¹² Abdurrahman Kasapoğlu, "Hz. Mûsâ Kıssasında Korku Fenomeni," *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 1 (2008), 102.

¹¹³ Örneğin Hz. Muhammed ilk vahiy aldığı anda büyük bir heyecan ve korku yaşamıştı. Başına gelen şeyin bir cinnet alameti ya da bir kehanet başlangıcı olabileceği kaygısını taşımıştı. O, eşi Hz. Hatice'nin de desteğiyle kaygısının anlamsız olduğunu, kendisinin Allah tarafından peygamber olarak seçildiğini anlayarak güven bulmuştur. Muhammed Ebû Abdillâh İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, (Beyrut, 1985), I/195. Ayrıca bk. İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 84; Asım Köksal, *Mekke Dönemi Hz. Muhammed ve İslâmiyet*, (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1981), 133.

Mûsâ bir taraftan toplumdaki alacağı tepkiden kaygılanırken diğer taraftan iç benliğinin baskısı ve vicdanı nedeniyle kaygı yaşamaktadır. Kur'an onun bu ruh halini *havf* kelimesi ile ifade etmekte ve yaşadığı ahlaki anksiyeteye işaret etmektedir.¹¹⁴ Diğer taraftan Kur'an'da onun bu durum karşısında, Allah'tan başka sığınılacak kimse olmadığına dair bilgisine ve Allah'a güvenmesine, zalimlerden kurtulabilmek için dua etmesine değinilmektedir.¹¹⁵

Aynı şekilde Hz. Mûsâ'ya gelen ilk vahiy büyük bir korku yaşamasına neden olmuştur. Bu durumu karşısında Allah ona, "*Elini koynuna sok, kusursuz bembeyaz çıkacaktır. Korkudan açılan kollarını kendine çek. İşte bu ikisi Firavun ve adamlarına karşı Rabbin tarafından iki kesin delildir*"¹¹⁶ buyurmaktadır. M. Hamdi Yazır'ın (ö. 1878/1942) söz konusu bu ifadeye getirdiği iki yorumdan birisi şudur: Bu emri ile Allah, herhangi bir korku durumunda kaçma, etrafını derle topla, cesaret göster buyurmaktadır. Burada asa korkutmaktadır, beyaz el ise aydınlatmakta ve teşvik etmektedir. İlahi bir görevle muhatap olan Mûsâ peygamberin cesaretlenmesi, Firavun ve adamlarına karşısında görevini yerine getirebilmesi istenmektedir. Onun, cesur olduğu takdirde, Allah'ın yardımı ile başarıya ulaşacağı bildirilmektedir.¹¹⁷ Bu sayede Firavun'un karşısına çıkan Hz. Mûsâ'nın diğer bir kaygı tecrübesi de dönemin büyücüleri ile düelloya zorlanmasıdır. Daha önce yaşadığı tecrübelerle korku duygusu eğitilen ve yatıştırılan Hz. Mûsâ, ilahi emirle büyücülerin hayali oyunlarını boşa çıkarmayı başarmıştır. Mısır halkı sahte güç gösterilerine karşı, Allah'ın mutlak gücünün gerçekliğini hissetmiştir. Bu şekilde Allah, her türlü korku halinde Kendisi'ne sığınılması gerektiğine işaret etmektedir.¹¹⁸ Diğer taraftan, Hz. Mûsâ Allah'a sığındığı takdirde her zaman üstün geleceğini en iyi şekilde idrak etmektedir. Kendisine inananlarla birlikte Mısır'ı terk eden ve Kızıldeniz ile Firavun'un ordusu arasında sıkışan Hz. Mûsâ, daha önce yaşadığı kaygı deneyimlerinden çıkardığı sonuçlar ile Allah'a olan güveni sayesinde kendisine vahyedilenleri yaparak

¹¹⁴ Kasas 28/18; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 17/ 495; Kasapoğlu, "Hz. Mûsâ Kıssasında Korku Fenomeni," 119. Hz. Mûsâ bu durum nedeniyle göğüs daralması, dilinin tutulması gibi haller yaşamıştır. Bu belirtiler onun kaygısının ne kadar yüksek bir boyuta ulaştığının göstergeleridir. Nitekim o bu kaygıları nedeniyle kardeşi Harun'un kendisine yardımcı olmasını istemektedir. Allah kendisine bu desteği vererek onu rahatlatmaktadır. Şuarâ 26/12-13-15, Tâhâ 20/67-68.

¹¹⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 17/ 495.

¹¹⁶ Kasas 28/32.

¹¹⁷ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 7/3732.

¹¹⁸ Kasapoğlu, "Hz. Mûsâ Kıssasında Korku Fenomeni", 118; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-ehli's-Sünne*, 4/527. Ayrıca bk. Â'raf 7/116-118, Tâhâ 20/65-69, Şuarâ 26/43-45, Mü'min 40/26- 27.

kurtulmaktadır.¹¹⁹ Kur'an, peygamberlerin hayatlarında kaygı heyecanının; onları eğitmek, yaşayabilecekleri olumsuzluklara karşı tedbirli olmak, Allah'a olan güvenlerini artırmak gibi olumlu sonuçlar doğuracak nitelikte olduğunu ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda korku ve kaygılar, Allah'a sığınmayı ve güvenmeyi sağlayan motivasyonlardandır.¹²⁰ Bu nedenle *havf*ı olumlu ve olumsuz etkileri ile birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Hz. Mûsâ'nın kıssasında *havf* bir karakter eğitimi olarak uygulanmış ve başarıya ulaşılmıştır.

Kaygı deneyimi konusunda dikkat çeken bir diğer peygamber Hz. İbrahim'dir. O, evine gelen yabancı misafirlerin ikramlara el sürmemeleri ve tuhaf davranışları nedeniyle oldukça kaygılanmıştır. Gelen misafirler Allah'ın elçileri ve melekleri olduklarını söyleyerek onun kaygısını yatıştırmışlardır.¹²¹

Hz. İbrahim'in bir diğer özelliği, insanın korkularına kaynak gösterilerek insana yabancılaştırılan tabiatı, yaratana referansla ümit kaynağına dönüştürmüş olmasıdır. Nitekim ondan önce insanlar güneşe, yıldızlara, tabiat olaylarına tanrısal nitelik atfetmekteydi. Fakat o, metafizik sorgulamaları başlatarak Allah'ın varlığı ve birliğini delile dayalı olarak kabul eden ilk örnek olmuştur. Onunla birlikte, insanın korkularının kaynağı durumundaki gök gürültüsü bile aslında Allah'a hamdın bir göstergesi¹²² olarak kabul edilmiştir.¹²³

Peygamberlerin hayatlarından öne çıkan bir diğer kaygı örneği ise Yakub peygamberinkidir. Kur'an, oğlu Yusuf'un başına geleceklerden büyük bir kaygı duyan Hz. Yakub'un büyük bir sabır örneği gösterdiğine dikkat çekmektedir ve onun Allah'a sığınması ve sabrı sayesinde yaşadığı kaygıyla mücadele ettiğini belirtir.¹²⁴ Buradaki karakter eğitiminde kaygıların, her şeye rağmen, sabırla ve Allah'tan ümit kesmeyerek yok edileceği görülmüş olmaktadır.

3.2. İmtihan Aracı Olarak Kaygı ve Ümit

¹¹⁹ Tâhâ 20/77; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-ehli's-Sünne*, 7/296. *Havf* sadece bireyler için değil toplumlar için de olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Hz. Mûsâ'nın kıssasında büyücüler ve Firavun karşısında toplumun durumu bunu göstermektedir. Toplumsal bir karaktere dönüştüğünde korku duygusu insanları pasif hale getirmekte, toplumsal gelişimin önüne geçmektedir. Kasapoğlu, "Hz. Mûsâ Kıssasında Korku Fenomeni," 146.

¹²⁰ Kasapoğlu, "Hz. Mûsâ Kıssasında Korku Fenomeni," 145.

¹²¹ Hûd 11/70, Zâriyat 51/28; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 13/ 68-70. Benzer bir deneyimi Hz. Lut da yaşamıştır. Âyette: "Ne zaman ki elçilerimiz Lut'a geldiler, o bunlar yüzünden kaygıya düştü ve göğsü daraldı. (وَصَاقٍ)" Hûd, 11/77 denilmektedir. Ayrıca bk. Ankebut 29/33-34.

¹²² Ra'd 13/13.

¹²³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-ehli's-Sünne*, 6/318; Düzgün, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan*, 49-50-51.

¹²⁴ Yusuf 12/ 3-5-18.

Kur'an'a göre dünya hayatı bir imtihan sürecidir. Denenme, fiili bir durum karşısında insanın sabır, fedakârlık, cömertlik gibi iyi özellikleri ile cimrilik, korkaklık, nefsin arzusuna hemen boyun eğme gibi ahlaki olmayan durumları ortaya çıkarmakla olmaktadır.¹²⁵ Bu anlamda kaygı ve ümit duyguları da imtihan sürecinin bir parçasıdır ve insanın ahlaki değerini ortaya koymaktadır.

*"Andolsun ki sizi biraz kaygı ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. Müjdele o sabredenleri."*¹²⁶

Âyette insanın hayatı boyunca yaşadığı kaygıda bir imtihan durumunun söz konusu olduğuna işaret edilmektedir. İmtihani geçmenin anahtarı ise sabırdır. Korku ve kaygı duyguları Allah'a olan güven ve sabır duyguları ile yatışabilmektedir.

İnsanın yaratıcı varlık ile olan ilişkisinde kaygı duygusunun, insan hayatına yansıyan olumlu yönleri bulunmaktadır. Örneğin Tanrı'nın yasaklarından birini yapmak, O'na layık ve yakın olamamak gibi duygular, insanın davranışlarında dikkatli olmasını, yanlış işlerden kaçınmasını sağlamaktadır. Böyle bir kaygı mümin kulda *adalet, takvâ, sıdk, vera* (haramlardan kaçınma), *iffet* gibi erdemlerin gelişmesinin de yolunu açmaktadır.¹²⁷

Allah'ın bir başka imtihan yöntemi ise yasakladığı şeylerden, insanın kendi nefesine yenilmeden, sadece Allah korkusu sebebi ile uzak durup duramayacağını denemesidir:

*"Ey iman edenler! Allah sizi ellerinizin ve mızraklarınızın erişebileceği bir avla dener ki, kendisinden korkanları meydana çıkarsın. Kim bundan sonra saldırdı bulunursa onun için yakıcı bir azap vardır."*¹²⁸

Yukarıdaki âyet, ihramlı olan sahabe'nin etrafını vahşi hayvanların sarması üzerine nazil olmuştur. Fakat Allah onlara avlanmayı yasaklamış ve kendisinden korkanların bu yasağa uymalarını emretmiştir.¹²⁹ İnsanlar bu şekilde imtihan edilmektedir.

İnsanın kaygılı olmak gibi sıkıntılı bir ruh halini Allah'a sığınarak yenmeye çalışması, O'na eş koşmaması, iman edip iyi davranışlarda bulunması imtihanı kazanması anlamına gelir. Çünkü Allah böyle yapanlara kaygının zıttı

¹²⁵ İlhami Güler, *İman Ahlak İlişkisi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003), 52.

¹²⁶ Bakara 2/155.

¹²⁷ Kavşut, "Teolojik Antropoloji", 240.

¹²⁸ Mâide 5/94.

¹²⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 9/ 214.

olan güven duygusunu vereceğini vaad etmektedir.¹³⁰ Kaygıdan kurtulan kimselerin kimler olacağından Kur'an'da şu şekilde bahsedilmektedir:

*"Doğrusu 'Rabbimiz Allah'tır.' deyip sonra da dosdoğru gidenlere kaygı yoktur."*¹³¹

*"Artık kim iman edip durumunu düzeltirse, onlara hiç korku yoktur."*¹³²

Yüce Allah bir taraftan insanı kaygı veren durumlarla imtihan ederken diğer taraftan bu kaygı unsurlarından nasıl uzak kalacağını yollarına da işaret etmektedir.¹³³ Nitekim *"Allah, yüklerinizi hafifletmek ister, zira insan zayıf yaratılmıştır."*¹³⁴ âyetiyle bu duruma işaret edilmektedir.

Diğer taraftan, kaygıdan uzak kalmak için kaygı yaratan unsurlardan kurtulmak gerekir. Bu kaygı unsurlarının adı Kur'an'da *rücz*¹³⁵ olarak geçmektedir. İnsanın iman zayıflığı, bencillik, hakkı olmayana göz dikme, kıskançlık, isyankârlık, nankörlük, ümitsizlik ve diğer ahlaki zayıflıklar kaygı yaratan bu *rücz*'lere örnektir. Bununla ilgili Kur'an'da Hz. Peygambere hitaben:

"Seni, azaba ve isyana götürecek olan her şeyi terk et, pislikten sakın. (

الرجز

*)" faهجر*¹³⁶ denilmektedir.

*"O, akıl erdiremeyenlerin üzerine iğrenç bir pislik (rücz) kılar."*¹³⁷

Şuur ve bilinç haline engel olan alışkanlıklardan kurtulmak, zihni arındırıp *rücz*'lerden kurtulmanın bir diğer yoludur.¹³⁸ Bunun en başta gelen yöntemi hayatımıza yön veren inanç ve değerlerimiz üzerinde canlı bir tefekkür halini işler kılmaktır. İnsanın boş yere kendisine yük ettiği kaygı unsurlarını da hayatından uzak tutması gerekmektedir. Kur'an bu durumu insanın kendisine karşı zulüm işlemesi olarak izah etmektedir. Kur'anda geçen *ısr* (اصر) kavramı bu anlamdadır ve Allah'ın insana yüklediği fakat insanın kendisinin icat ettiği ve

¹³⁰ Nûr, 24/55; Bk. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-ehli's-Sünne*, 7/587-588.

¹³¹ Ahkaf 46/13. Ayrıca Allah'a inananlara kaygı olmadığını belirten diğer âyetler için bk. Fussilet 41/30, Maide 5/69, Bakara 2/62, En'am 6/48.

¹³² En'am 6/48.

¹³³ Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemaşerî, *el-Keşşâf: Keşşâf Tefsiri*, ed. Murat Sülün, trc. Muhammed Coşkun, Ömer Çelik, Necdet Çağıl, Adil Bebek, (İstanbul: Türkiye Yazma Eseler Kurumu Başkanlığı, 2016), 1/646.

¹³⁴ Nisa, 4/28.

¹³⁵ *Rücz*'ün kelime olarak günah, put, azap gibi anlamları vardır. İbn Manzûr, "Rücz", 1/ 1126; İsfahânî, "Rücz", 579; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 11/ 33.

¹³⁶ Müddesir, 74/5.

¹³⁷ Yunus, 10/100.

¹³⁸ Düzgün, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan*, 147.

üstesinden gelemediği zorlukları ifade etmektedir. Bakara suresi 286. âyetindeki, “*Velâ tahmil aleyna isran kema hameltehu alellezîne min kablinâ*” ifadesi daha önceki din mensuplarının bu tecrübesine atıfta bulunmaktadır.¹³⁹ Bu noktada peygamberlere düşen görevlerden birinin de insanların gereksiz yere yüklendikleri şeylerden onları uzaklaştırmak olduğu ifade edilmektedir.¹⁴⁰ Bunlar Allah’ın değil insanların kendi kendine yük ettiği uygulamalardır. Bu nedenle Allah: “*Onların sırtlarından ağır yükleri indirir, üzerlerindeki bağları ve zincirleri kırar atar.*”¹⁴¹ buyurarak peygamberlerin bir görevinin de insanların gereksiz yere yüklendikleri şeylerden uzaklaştırmak olduğunu ifade etmektedir.

3.3. Hesap Verme Kaygısı

Dini bir duygu olarak Allah’a hesap verme kaygısı, inananların sıklıkla yaşadığı kaygı türlerinden biridir. Kur’an’da, kim zerre miktarı iyilik ederse bunun mükâfatını alacağı, yine kim zerre miktarı kötülük ederse bunun hesabını vereceği, belirtilmektedir.¹⁴² Bu ilke insanı dünya hayatında ihtiyatlı olmaya, yapıp ettiklerinde hakkı gözetmeye yönelmektedir. Fakat insanın nefsi onun için ağır bir yükür. İnsanın aceleciliği, mala düşkünlüğü, cimrilik, nankörlük, zulüm ve cehaleti onu olumsuz anlamda etkilemektedir.¹⁴³ Bütün bu nedenlerle insan kaygılıdır. Kur’an insanın bu haline atıfta bulunarak ona bazı uyarılarda bulunmaktadır:

“...Söz verdiğim günden kaygılananlara Kur’an’la öğüt ver.”¹⁴⁴

“...Rablerinden korkarlar, kötü hesaptan kaygılanırlar.”¹⁴⁵

“...Allah’ın yasalarını koruyamamaktan kaygılanmadıkça kadınlara verdiklerinizden (mehirden) bir şey almanız size helal değildir.”¹⁴⁶

İlk âyette, Allah içinde herhangi bir kaygı taşımayanları muhatap almamaktadır. Ancak içinde böyle bir kaygıyı barındıranlar, kendilerine çeki düzen vermek için gönüllü olabilecektir.¹⁴⁷ Onlar için kaygı hakka ulaşmak ve ahirette hesabı kolaylıkla verebilmek için itici bir güç durumundadır. Bu şekilde kaygı, inanan insanlar için bir kontrol mekanizması olarak görülmektedir.

3.4. Allah Korkusu

¹³⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/864.

¹⁴⁰ A’raf, 7/157.

¹⁴¹ A’raf, 7/157.

¹⁴² Zilzal 99/7-8.

¹⁴³ Güler, *İman Ahlak İlişkisi*, 100.

¹⁴⁴ Kâf 50/45.

¹⁴⁵ Râ’d 13/21.

¹⁴⁶ Bakara 2/229.

¹⁴⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-ehli’s-Sünne*, 9/371.

Allah varlık tarzıyla diğer tüm varlıklardan farklıdır. Aynı zamanda diğer tüm varlıkların varolmalarının ve varlığa devam edebilmelerinin de kaynağı durumundadır.¹⁴⁸ O bir şeyi dilediği vakit sadece "Ol!" demesi¹⁴⁹ yeterlidir. O'nun gücü ve kudreti¹⁵⁰ her şeyi kuşatmıştır. Bunun bilincinde olan müminler Allah'a karşı *haşyet* (derin saygı) duyarlar.

Kur'an'ın Allah anlayışına baktığımızda; düzenli yaratma, rızık verme, hidâyet, adalet ve rahmet kavramlarını içeren bütüncül bir yapı teşkil etmekte olduğunu görmekteyiz. Kur'an'ı ilk okuyuşta üzerimizde bıraktığı intiba, Allah'ın sonsuz yüceliği ve de sonsuz merhametli oluşudur. Buna rağmen bazı müsteşrikler, cehalet ya da önyargılar nedeniyle, Kur'an'da anlatılan Allah'ı salt ve kaba bir kuvvet olarak tasvir etmişlerdir. Ancak Kur'an'da Allah'tan pek çok bağlamda bahsedilmektedir. Bu nedenle Kur'an'dan hareketle oluşturulacak Allah tasavvurunda bütüncül bir bakış açısını yakalamak oldukça önemlidir. Diğer türlü, Kur'an'ın Allah anlayışı doğru bir biçimde kavranamaz.¹⁵¹

Müminlerin Allah'tan korkmasını Allah'ın heybet ve celaline ve işlenen günahların sonucu olarak Allah tarafından cezalandırılma düşüncesine dayandıran Mâtürîdî'ye göre Allah korkusu (*Haşyetullah*), salt psikolojik bir korku olmaktan çok mârifetullaha dayanan ve Allah'ın karşısında acziyetin ve kulluğun idraki anlamına gelmektedir.¹⁵² Bu nedenle Kur'an'da ancak âlimlerin gereğince korktuğu vurgulanmaktadır.¹⁵³

Kur'an'da Allah korkusu; *havf*, *vecl*, *huşû* ve *haşyet* gibi terimlerle ifade edilmekte ve bir insan hali olarak nitelendirilmektedir.¹⁵⁴ İlgili âyetlerde korku sahiplerine izafe edilen bazı özellikler bulunmaktadır. Bunlar hidâyet, rahmet, ilim ve rızadır. Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) göre bu özelliklere sahip olmak Allah korkusunun faziletlerindedir.¹⁵⁵

¹⁴⁸ Şaban Ali Düzgün, *Allah, Tabiat ve Tarih: Teolojide Yöntem Sorunu ve Teolojinin Meta-Paradigmatik Temelleri*, (Ankara: Lotus Yayınevi, 2005), 130; Yıldırım, *İslam Felsefesinde İnâyet*, 227-228.

¹⁴⁹ Bakara 2/117.

¹⁵⁰ Bakara 2/148.

¹⁵¹ Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgenç, (Ankara: Ankara Okulu, 2005), 29-30.

¹⁵² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 12/36. Ayrıca bk. Kavşut, "Teolojik Antropoloji", 239.

¹⁵³ Fâtır 35/28.

¹⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 12/36; Kavşut, "Teolojik Antropoloji", 238.

¹⁵⁵ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *Zübdet'ül-İhya*, haz. Muhammed Cemaleddin el-Kasimî, çev. Ali Özek (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1973), 528.

"Onlardaki yazıda (Hz. Mûsâ'ya gelen levhalar) ancak Rab'lerinden korkanlar için bir hidâyet ve rahmet vardı."¹⁵⁶

"Allah onlardan razı olmuş, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte bu mükâfat Rabbine saygı (haşyet) gösterene mahsustur."¹⁵⁷

Bu âyetlerle Allah, kendisine karşı korku ve saygı duyguları besleyip davranışlarını buna göre belirleyenlerin kurtuluşa ereceğini ifade etmektedir.¹⁵⁸ Ancak burada belirtilen Allah korkusu asla insanı sindiren, ona acı veren, onu küçülten bir korku değildir.¹⁵⁹

Râzî, Allah korkusunu *ikâb* korkusu, yani Allah'ın azabından korkmak olarak ifade etmektedir. *ikâb* günahkârların hissedeceği bir korkudur.¹⁶⁰ Bu korkuya, sonuçları düşünülmeden yapılan iş ve davranışlar neticesinde ortaya çıkan kötü sonuçların insana azap (*ikâb*) olarak geri dönmesi neden olmaktadır.¹⁶¹ Burada Râzî'nin "*ikâb* korkusu" olarak adlandırdığı duyguyu cezalandırılma kaygısı olarak da nitelendirebiliriz. Çünkü Allah'ın azabına uğramak günahkârlar için sürekli bir ruh halini aldığında bu korkudan daha çok kaygı ile ifade edilmelidir.

3.5. Ümit Edilene (Rab) Ulaşma Yolları

İnanan insanlar, bu inançlarının bir sonucu olarak Rablerine ulaşma ve O'nun rızasını kazanma ümidini taşımaktadırlar.¹⁶² Kur'an bu kimselere,

"Rabbine ulaşmayı uman kimse yararlı iş işlesin ve Rabbine kullukta hiç ortak koşmasın."¹⁶³

"Allah'ın Kitabına uyanlar, namazı kılanlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve açık sarf edenler, tükenmeyecek bir kazanç umabilirler."¹⁶⁴ şeklinde seslenmektedir.

Âyetlerde açıklandığı üzere Allah'a kavuşmayı uman kimselerin salih ameller işlemesi ve yaptığı ibadetlerde Allah'a ortak koşmaması istenmektedir.¹⁶⁵

¹⁵⁶ Â'raf 7/154.

¹⁵⁷ Beyyine 98/8.

¹⁵⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-ehli's-Sünne*, 6/16.

¹⁵⁹ İsmail Hilmi Bilgi, *Kur'an'a Göre Korku*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000) 85.

¹⁶⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 15/95.

¹⁶¹ Düzgün, *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan*, 9.

¹⁶² "Allah'la karşılaşmayı uman bilsin ki, Allah'ın bunun için belirlediği vakit gelecektir. O işitir ve bilir." Ankebut 29/5.

¹⁶³ Kehf 18/110.

¹⁶⁴ Fatır 35/29.

¹⁶⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/398.

İnanan insanlar için ümit edilen iyiliklere ulaşmanın bir diğer yolu sabırdır. Ayette, *"İyiliği acele isteyen kimselere Allah fenalığı da çarçabuk verseydi, süreleri hemen bitmiş olurdu."*¹⁶⁶ buyrulmaktadır. Allah'ın bu ifadesi O'nun her şeyi belirli bir süre dâhilinde tayin ettiğini göstermektedir. Bu nedenle mümin için en önemli erdemlerden bir tanesi sabırdır. Ümit edilen iyiliklerin gerçekleşmesi için sabredilmelidir. Dünya hayatının insanın karşısına çıkardığı çeşitli imtihanlar bir süreç olarak idrak edilmeli ve sonunda iyiliğe kavuşulacağı unutulmamalıdır.¹⁶⁷

Allah, Kendisine ve ahiret gününe kavuşmayı ve iyiliğe erişmeyi umanlar için bazı örnek kimseleri işaret etmektedir. Bu kimselere Kur'an'ın verdiği isim *üsve'dir*. *Üsve*; uyulacak, arkasından gidilecek örnek, timsal demektir.¹⁶⁸ En güzel temsilcileri peygamberlerdir:

*"Ey inananlar! And olsun ki, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok anan kimseler için Resulullah (Allah'ın Elçisi) en güzel örnektir."*¹⁶⁹

*"Andolsun, İbrahim'de ve onunla beraber bulunanlarda sizin için, Allah'ı ve ahiret gününü arzulayanlara güzel bir örnek vardır."*¹⁷⁰

Bu âyetlerde peygamberlerin yaşamlarının ümit edilene ulaşma konusunda inananlara örneklik ettiği vurgulanmaktadır.

3.6. Sağlam Bir İmanın Gereği Olarak Ümit

Allah'ın varlığına ilişkin gerçek bir imanın, insanın dünya yaşamı sürecinde ve özgür iradesini kullanarak akıl yürütmesiyle mümkün olacağı ifade edilir.¹⁷¹ Böyle bir imanda ümitsizliğe yer yoktur. Nitekim insanın yapısında esas olan ümidi (*reca'*) canlı tutmaktır. Allah'ın insana olan hitabı¹⁷² ve sahip olunan akıl ve irade gibi donanımlar bunu gerektirmektedir.

Ümitsizlik ve korku halindeki imanın geçerli olmadığı İslâm âlimlerinin ittifak ettiği bir konudur. Meşhur kelamcı Neseî'nin (ö. 508/1115) bu konudaki değerlendirmeleri dikkate değerdir. Ona göre bir kimsenin ümitsizlik ve korku halinde iman etmesi, ahiret azabının başlangıcı olan bir sıkıntı ve azap

¹⁶⁶ Yunus 10/11.

¹⁶⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-ehli's-Sünne*, 6/16.

¹⁶⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6/304.

¹⁶⁹ Ahzap 33/21.

¹⁷⁰ Mümtehine, 60/4-6.

¹⁷¹ Resul Öztürk, "Kelâmî Açıdan Ümitsizlik (Yeis) ve İman-Amel İle İlişkisi," *Ekev Akademik Dergisi*, 12/34 (2008) 48.

¹⁷² Â'li-İmran 3/139: *"Gevşemeyin, üzülmeyin, eğer hakikaten inaniyorsanız muhakkak, üstün olan sizsiniz."*

nedeniyledir. Bu durumdan kurtulabilmek için o kişi imana sığınmaktadır. Fakat bu gerçek bir iman değildir.¹⁷³

Kişinin bir şey hakkında kendi bilgi ve iradesiyle karar veremeyip ümitsizlik ve korkuya düşmesi durumu; "yeis hali" olarak isimlendirilmektedir.¹⁷⁴ Kur'an'da pek çok âyet bu durumdan bahsetmektedir.¹⁷⁵ Yeis hali çoğunlukla Allah'ın rahmetinden ümit kesmek şeklinde olup bu tutum Kur'an'da eleştirilmiştir.¹⁷⁶

*Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü Allah, bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.*¹⁷⁷ Burada Allah mümin kuluna tövbe yolunu göstermektedir. Dua ve tövbe ikilisi insanı ümitvar yapmanın en etkili iki yöntemi olarak önümüzde durmaktadır. Bu nedenle inanan insan ümitsiz olmamalıdır.¹⁷⁸ Onun iyiliği için her yolu gösteren, bir anlamda kuluna ümit aşıl原因 Tanrı karşısında böyle bir ruh halinde olmak ancak insanın nankörlüklerinden biridir. Kur'an bu ruh halini, iyilik istemekten usanmayan insanın, başına bir kötülük uğradığında hemen üzümlüp ümitsizliğe kapılmasını¹⁷⁹ hatırlatarak kınamaktadır.

*"Bana dua ettiği zaman dua edenin duasına cevap veririm."*¹⁸⁰ Duanın hakikati kulun, Allah'tan yardım dilemesidir. Dua; ümit ve kaygı, talep ve azim ile ilişkilidir ve bunları gerektirir. *"Ona kaygı ve umut taşıyarak dua edin."*¹⁸¹ hitabı bu ilişkiye işaret etmektedir.¹⁸²

Hz. İbrahim'in ifadesiyle; *"Allah'ın rahmetinden sapıklardan başka hiç kimse ümit kesmez."*¹⁸³ İbrahim peygamberin sapkınlık olarak ifade ettiği bu davranış aynı zamanda psikolojik bir bozukluktur. Bu durum insanı tembelleğe, rehavete ve gaflete sürükler ve onun mücadele ve hareket kabiliyetini yok

¹⁷³ Ebu'l-Mu'in Meymûn b. Muhammed en-Nesefî, *Tabsîratü'l-Edille fî Usûlu'd-Dîn*, Thk. Hüseyin Atay (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 39. Ayrıca bk. Öztürk, "Kelâmî Açından Ümitsizlik", 50.

¹⁷⁴ Öztürk, "Kelâmî Açından Ümitsizlik", 44.

¹⁷⁵ Örneğin bk. Maide 5/3, Hûd 11/9, Yusuf 12/80, Ra'd 13/31, Ankebut 29/23, Fussilet 41/49.

¹⁷⁶ Örneğin bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-ehli's-Sünne*, 6/102-103.

¹⁷⁷ Zümer 39/53.

¹⁷⁸ Bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-ehli's-Sünne*, 8/695.

¹⁷⁹ Fussilet, 41/49.

¹⁸⁰ Bakara, 2/186

¹⁸¹ A'raf, 7/56.

¹⁸² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-ehli's-Sünne*, 4/463.

¹⁸³ Hicr 15/56.

eder.¹⁸⁴ İnsan bu hastalıkla hem dünya hem de ahiret hayatında başarılı olamaz. Müminin bu durumda yapması gereken tövbe ederek sabırla azim ve iradesini tekrar aktif hale getirmektir.¹⁸⁵

Umudu olan insan bunun için elinden gelenleri yaptıktan sonra tevekkül edebilmelidir:

*"Eğer Allah size yardım ederse, artık sizi yenilgiye uğratacak yoktur ve eğer sizi 'yapayalnız ve yardımsız' bırakacak olursa, ondan sonra size yardım edecek kimdir? Öyleyse mü'minler, yalnızca Allah'a tevekkül etsinler."*¹⁸⁶ âyette ifade ettiği üzere yapılan her işte Allah'a tevekkül esastır. Çünkü kulun bir hesabı, planı olduğu gibi yaratıcının da bir hesabı, planı vardır. Bazen ümit ettiğimiz ve gerçekleşmesini çok istediğimiz şeyler bize beklediğimiz sonuçları vermeyebilir. Beklide bizi üzebilir. Allah her şeyin iç yüzünü, sonuçlarını bilendir. Bu nedenle, isteğin gerçekleşmesini, gerekenler yapıldıktan sonra, Allah'ın takdirine bırakmak hesapta olmayan bir şey vuku bulduğunda insanı yıkımdan koruyacaktır. Bu bilinç inanan insan için dengeli ve sağlıklı bir ruhsal bütünlüğe kavuşmayı, dünya ve ahiret hayatında mutluluğa erişmeyi ifade etmektedir.¹⁸⁷

Sonuç

Kaygı ve ümit hali bir Müslümanın ruh dünyasında var olması beklenen duygulardır. Nitekim Kur'an'ın *havf* ve *reca'* kelimeleri ile kavramsallaştırmış olduğu bu duygulara pek çok âyette atıfta bulunmaktadır. Bu bakımdan, Kur'an bütünlüğünde *havf reca'* kavramları ile kast edilen manaların tespit edilmesi önem taşımaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de *havf* kaygı, korku, ilim (bilgi), takvâ ve azaltma gibi anlamlara gelmektedir. *Havf* kavramı, gelecekte gerçekleşmesi beklenen muhtemel olumsuz olayların insanlar üzerindeki etkilerinin anlatıldığı yerlerde kaygı anlamı taşımaktadır. İçinde bulunulan anda karşılaşılan bir tehlikede ise *havf*, korku olarak ifade edilmektedir. Kur'an bütünlüğünde *havf* çoğunlukla kıyametin, ahiret hayatının, Allah'ın gazabının anlatıldığı bölümlerde geçmektedir. Bu bağlamda kullanıldığı yerlerde *havfi* kaygı olarak ifade etmek

¹⁸⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-ehli's-Sünne*, 6/449.

¹⁸⁵ Kierkegaard (ö.1855) umutsuzluğun kaynağını, varlığın aşkın (transandan) yanılla olan ilişkinin kesilmesine bağlamaktadır. Tanrı ile olan ilişkinin yeniden sağlanması umutsuzluk hastalığının tek çaresidir. Böylece insan eksik olan yanını tamamlamış ve mutluluğu yakalamış olacaktır. Soren Kierkegaard, *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk*, çev. M. Mukadder Yakupoğlu (Ankara: Doğubatı Yayınları, 2010) 49.

¹⁸⁶ Â'li-İmran, 3/160.

¹⁸⁷ Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/1112.

etimolojik bakımdan daha doğru olacaktır. Çünkü *havf* Kur'an bütünlüğünde çoğunlukla ürperme, dehşete kapılma, ürkme anlamında bir korku türü olarak geçmemektedir. Şüphesiz böyle bir ruh hali insanın yaratıcısı ile olan ilişkisinde olumsuz sonuçlar doğuracaktır. Kur'an'da *havf* ile kastedilen korku, kalbin duymuş olduğu yıkıcı bir ıstırap şeklinde insanın içinde beliren, ruhu rahatsız eden, kişiyi devamlı teyakkuz halinde tutan, dış belirtilerine nispetle daha çok gönülde tesirini gösteren bir korku türüdür. Dünyevi korku ve kaygıları, azap kaygısı, ahiret kaygısı, günah işleme endişesi gibi dini kaygıları ifade etmektedir. Kur'an'da *havf* kavramının *haşyet*, ru'b, *rahbe*, *rav'*, *işfak*, *feza'*, *heybet*, *vecs*, *vecel* ve *vikâye* kavramları ile ilişkili yönleri bulunmaktadır. Bu bakımdan *havfi* sahip olduğu geniş anlam içeriğini göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerekmektedir.

Havf, insan hayatında hem olumlu hem de olumsuz durumlara neden olan bir haldir. Bu bakımdan *havf*'ın insan yaşamında hangi şekilde ve düzeyde ortaya çıktığı oldukça önemli bir husustur. Kur'an'da aşırı düzeyde ortaya çıkan kaygılar inanan insanlar için Allah'a olan güven duygusunu zedeleyici bir unsur olarak kabul edilmektedir. Böyle bir durumda insan ümitsizliğe düşmekte, üzüntü ve darlık içine girmektedir. Müminden istenen her an kendisini dehşete düşüren bir korku içinde bulunması değil onu yanlış iş ve davranışlara yönelmekten alıkoyacak bir kaygıyı bilincinde barındırmasıdır. Bu doğrultuda Kur'an'da insanlar için en güzel örnekler olan peygamberlerin yaşamındaki kaygı tecrübelerine yer verilmekte ve onların kaygıyla baş etme yöntemleri bir model olarak diğer insanlara sunulmaktadır. Kur'an'da korku ve kaygı tecrübelerini en yoğun bir biçimde yaşayan peygamberler Hz. İbrahim, Hz. Yakub, Hz. Lut ve Hz. Musa olarak öne çıkmaktadır. Bunlar arasında özellikle Hz. Musa'nın yaşamına dair anlatımlar, kaygı tecrübesinin onun yaşamında bir karakter eğitime dönüştüğü ve peygamberlik görevini yerine getirmesinde onu daha güçlü kıldığı izlenimi vermektedir.

İnanan insan için, öldükten sonra yapıp ettikleri dolayısıyla Allah'a hesap verecek olma bilincinin yarattığı kaygılar, onu güzel iş ve davranışlarda bulunmaya yönelten bir motivasyon olarak görülmektedir. Bu bakımdan kaygı ve ümit duygularının insanın ahlaki değerini ortaya çıkarma yönü söz konusudur. Bunun temel şartı insanın imtihanında olduğunun bilincinde olmasıdır. *Adalet*, *takvâ*, *sıdk*, *verâ*, *iffet* gibi erdemler bu bilince sahip müminlerde gelişen erdemlerdir.

Kur'an'da, dünya hayatında imtihanında olmanın bir gereği olarak insanların yaşadığı kaygı tecrübelerine yer verilmekte ve insan, bu tür

durumlarda sabır ve inançla kaygı unsurlarından kurtulmaya çağrılmaktadır. Kur'an *havfin* kişiyi zorlayan ve sıkıntıya düşüren etkilerinden uzak kalmasının yolunun ancak *rücz*lerden (günah, put, pislik) sakınmakla sağlam bir iman ve dosdoğru amellerle mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Bu şekilde, sonuçları düşünülmeden yapılan iş ve davranışlar *havfin* korku anlamında yaşanmasına neden olmakta ve azaba uğrayan kulların yaşadığı bir psikolojiyi ortaya çıkarmaktadır.

Reca' ise Kur'an'da *emel* ve *tama'* ile ilişkili olarak ele alınmaktadır. Burada kast edilen ümit ve beklenti durumu müminin edilgen bir tutumla benimsediği bir duyguya değil, bilinçli, ne istediğini bilen ve bunun gereklerini yerine getirmeye çalışan bir ruh haline işaret etmektedir. Kur'an'da dua ve tevbe ikilisi, bir müminde *reca'nın* aktif halde olmasının yöntemi olarak sunulmaktadır. Diğer taraftan tevekkül hali bir müminde *reca'ya* eşlik etmesi gereken bir hal olarak ifade edilmektedir. *Reca'* ve onun gerekleri müminin yaşamında gerçekleşmediğinde tembellik, rehavet ve gaflet gibi olumsuz durumlar ortaya çıkmakta ve kişinin mücadele kabiliyetinin yok olmasına neden olmaktadır.

Kur'an'da ümitli olmak ile sağlam bir imana sahip olmak arasında bir ilişki kurulmaktadır. Buralarda ümit, bağlamsal olarak Allah inancı, salih amel, dünya ve ahiret mutluluğu gibi konular ile ilişkilendirilmektedir. Ümidin zıddı olan *yeis* halinde imanın sıhhatinin azalacağı ifade edilmektedir. İnsanın ümit etmesi gereken öncelikli husus Yaraticısına ve O'nun iyiliklerine kavuşmaktır. Kişinin doğru ahlaki davranışları kendisine hedef edinmesiyle ümit duygusunu ve onun beraberinde getirdiği *ferah*, *felah*, *sürur* gibi sonuçları elde etmesi amaçlanmaktadır. Bu çerçevede Kur'an, ümit sahibi olan kimselerin kendilerine peygamberleri örnek edindiklerini ifade etmektedir. Peygamberlerin ümit sahibi kimselere olan örnekliliği (*üsve*) en güzel örneklilik olarak ifade edilmektedir.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mucem'ul-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dârü'l-Kitabü'l- Mısır.
- Abdülcebbâr, Kâdî. *el-Muğni fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, thk. İbrahim Medkur, Mustafa es-Sekâ, Mahmud Muhammed Kasım, Muhammed Ali en-Neccâr ve Ebû'l-Vefâ el-Ğanimî. Kahire: el-Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1965.
- Askerî, Ebu Hilal. *el-Furuku'l- lügaviyye*. thk. Husamuddin el- Kudsi. Beyrut, Darü'l-Kütübü'l- İlmiyye, 1981.
- Askerî, Ebu Hilal. *Arap Dilinde ve Kur'an'da Farklar Sözlüğü (el-Furûq fi'l-Luğa)*, çev. Veysel Akdoğan. İstanbul: İşaret Yayınları: 2009.

- Aslan, İbrahim. "Kadı Abdülcebbar'da ve Kierkegaard'da Korkunun Teolojisi," *Felsefe Dünyası*. 51 (2010), 186-211.
- Atay, Hüseyin. *Arapça-Türkçe Lügat*. 2. Cilt. Ankara: Atay Kardeşler Yayınevi, 1964.
- Bağdâdî, Abdulkahir. *Ehl-i Sünnet Akâidi*. trc. Ömer Aydın. İstanbul: İşaret Yayınları, 2016.
- Bilgi, İsmail Hilmi. *Kur'an'a Göre Korku*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2000.
- Cevherî, İsmail b. Hammad. es- Sihah: tacü'l- lugati ve sihani'l- Arabiyye. Mısır, Darü'l-Kütübî'l- Arabiyye, 1956.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 19. Basım, 2002.
- Düzgün, Şaban Ali. *Allah, Tabiat ve Tarih: Teolojide Yöntem Sorunu ve Teolojinin Meta-Paradigmatik Temelleri*. Ankara: Lotus Yayınevi, 2005.
- Düzgün, Şaban Ali. *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan*. Ankara: Lotus Yayınları, 2012.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevi. Mucemu tezhibi'l-lüga. thk. Riyad Zeki Kasım. Beyrut, Darü'l-Ma'rife, 2001.
- Fazlur Rahman. *Ana Konularıyla Kur'an*. çev. Alparslan Açıkgenç. Ankara: Ankara Okulu, 2005.
- Fîruzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb. *Besâir Zevî't-Temyîz fî Letai'î'l-Kitabî'l-Aziz*. tahk. Muhammed Ali en-Neccar. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1963.
- Freud, Sigmund. *Endişe*. çev. Leyla Özcengiz. İstanbul: Dergah Yayınları, 1992. 93.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *Mizan'ul-ahlak (Ahlak Ölçüleri)*. çev. Ahmet Arslantürkoglu. İstanbul: Sağlam Kitabevi, 1974.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *Zübdet'ül-İhya*. haz. Muhammed Cemaleddin el-Kasımî. çev. Ali Özek. İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, 1973.
- Geçtan, Engin. *İnsan Olmak*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.
- Gezgin, Ali Galip. "Eşanlamlılık Bağlamında Kur'an'da 'Korku' İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme". *İslami Araştırmalar Dergisi*, 16/1 (2003), 38-62.
- Güler, İlhami. *İman Ahlak İlişkisi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.
- Heidegger, Martin. *Varlık ve Zaman*. çev. Kaan H. Ökten, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.
- Horney, Karen. *Çağımızın Nevrotik Kişiliği*. çev. Selma Koçak. Ankara: Doruk Yayınları, 2003.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. Ankara: Pınar Yayıncılık, 2012.
- İbn Faris, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Zekeriya. *Mu'cemu'l-mekayısı'l-lüga*. thk. Abdu's-Selâm Muhammed Hârûn. Beyrut: 1991.

- İbn Fâris, Ebû'l- Hüseyin Ahmed b. Zekeriyya. Mucemü makayisi'l- lüga. thk. Abdüsselam M. Harun. İnan, Darü' l- Kütübî'l- İlmîyye, 1389.
- İbn Sa'd, Muhammed Ebû Abdillâh. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, Beyrut, 1985.
- İbn-i Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisan'ul- Arab*. thk. Ali Mühenna, Beyrut: Daru'l-Fikr, 1994.
- İsfahânî, Râgıb. *İslam'ın Ahlakî İlkeleri (ez-Zerî'a ilâ mekârimi'ş-şerî'a)*. çev. Abdi Keskinsoy. İstanbul: Kalem Yayınevi, 2003.
- İsfahânî, Râgıb. *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*. çev. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları, 2007.
- Kara, Mustafa. "Havf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/528-531. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Karakuşçu, M. Nail. *Genel Psikoloji ve Normal Davranışlar*. Ankara: Çelik Yayınları, 1988.
- Karaman, Fikret-Canbulat, Mehmet. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "Hz. Mûsâ Kıssasında Korku Fenomeni," *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 1 (2008), 101-148.
- Kavşut, M. Sait. "İnsan: Teolojik Antropoloji," *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*. ed. Şaban Ali Düzgün. 218-276. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. 2011.
- Kierkegaard, Soren. *Ölümçül Hastalık Umutsuzluk*. çev. M. Mukadder Yakupoğlu. Ankara: Doğubatı Yayınları, 2010.
- Kindî, *Üzüntüden Kurtulmanın Yolları*. eşr. ve çev. Mustafa Çağrı. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998.
- Köksal, Asım. *Mekke Dönemi Hz. Muhammed ve İslamiyet*, İstanbul: Şamil Yayınevi, 1981.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Vanlıoğlu. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2006.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü'l-ehli's-Sünne*. thk. Mecdî Basellûm. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye, 2005.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Ertuğrul Boynukalın. İstanbul, Mizan Yayınevi, 2006.
- Nesefî, Ebu'l-Mu'in Meymûn b. Muhammed. *Tabsiratü'l-Edille fî Usûlu'd-Dîn*. Thk. Hüseyin Atay. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.
- Öztürk, Resul. "Kelâmî Açından Ümitsizlik (Yeis) ve İman-Amel İle İlişkisi," *Ekev Akademik Dergisi*, 12/34 (2008) 43-56.
- Râzî, Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-Gayb*. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmîyye.
- Sarıçam, İbrahim. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.

-
- Schulz, Walter. *Çağdaş Felsefede Kaygı Sorunu*. çev. Nasuh Barın. İstanbul: Metis Yayınları, 1991.
- Steiner, George. *Heidegger*. çev. Süleyman Sahra. Ankara: Hece Yayınları, 2003.
- Uludağ, Süleyman. "Reca". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 34/502. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Yıldırım, Emine Taşçı. *İslâm Felsefesinde İnâyet: İbn Sînâ Örneği*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2020.
- Zemaşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf, Keşşâf Tefsiri*. Ed. Murat Sülün. Trc. Muhammed Coşkun, Ömer Çelik, Necdet Çağıl, Adil Bebek. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eseler Kurumu Başkanlığı, 2016.